

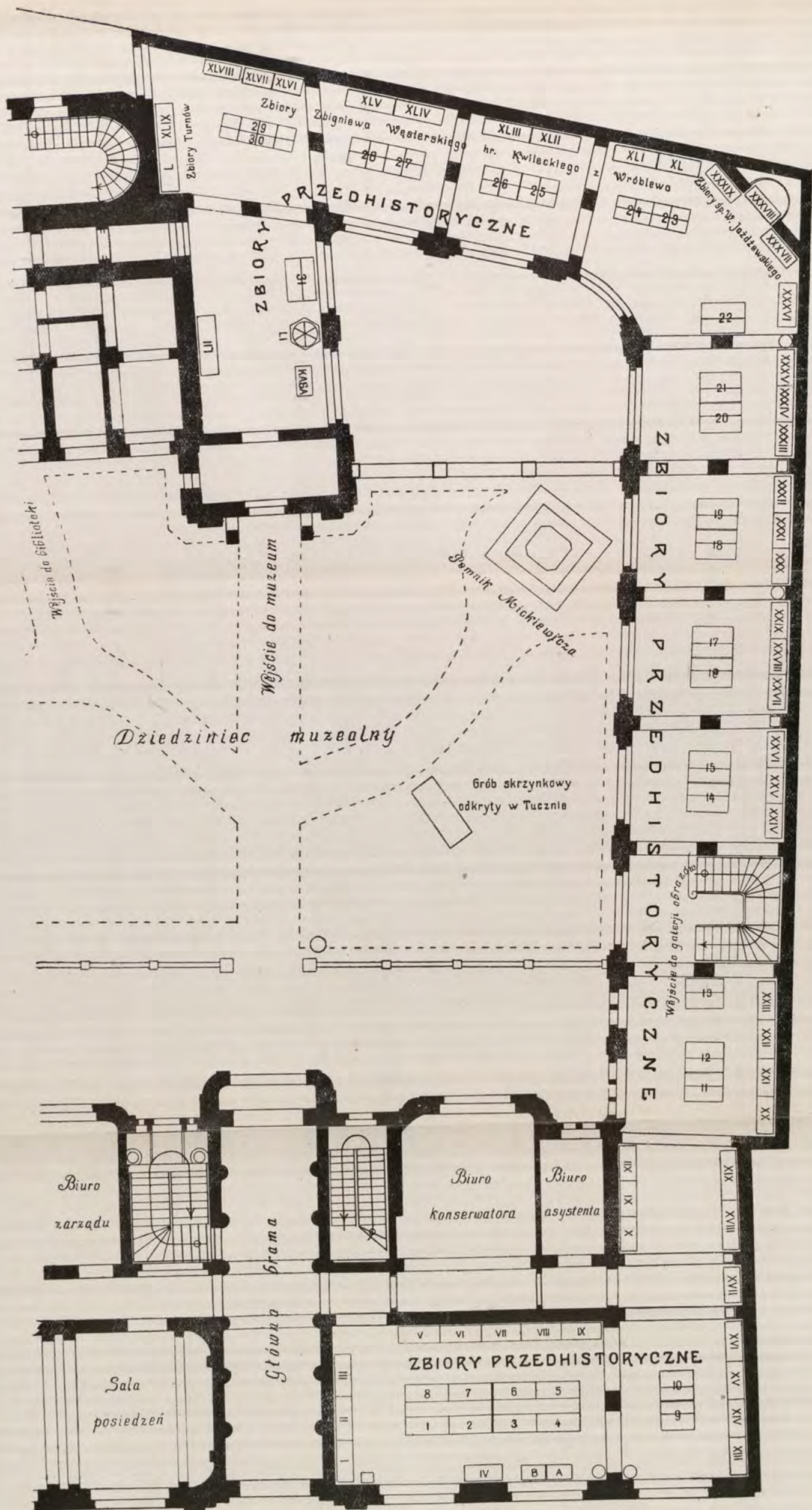
PRZEWODNIK

PO ZBIORACH PRZED-
HISTORYCZNYCH MUZE-
UM IM. MIELŻYŃSKICH

19 18

POZNAŃ

ul. Wktorji

PLAN PRAWEGO SKRZYDŁA GMACHU MUZEALNEGO - PARTER.

<http://rcin.org.pl>

PRZEWODNIK PO ZBIORACH PRZEDHISTORYCZNYCH

MUZEUM IM. MIELŻYŃSKICH.

Z 12 TABLICAMI ILUSTRACJI
I PLANEM DZIAŁU PRZEDHISTORYCZNEGO.

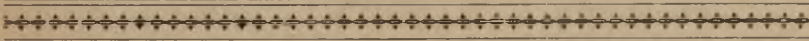

INSTYTUT
BADAŃ LITERACKICH PAN
BIBLIOTEKA
00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72
Tel. 26-68-63

POZNAŃ.

Nakładem Towarzystwa Muzealnego w Poznaniu.

Czcionkami drukarni nakładowej Braci Winiewiczów (właśc. Józef Winiewicz).
1918.

20.612

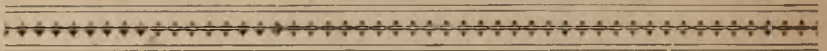
Przedmowa.

Wydaniem niniejszego „Przewodnika“ pragniemy uprzyśnić szerszej publiczności bogate skarby naszej kultury przeddziejowej, zebrane w dziale wykopalisk Muz. im. Mielżyńskich. Nie mogąc dać szczegółowego katalogu zbiorów, liczących dziś kilkanaście tysięcy numerów, ograniczyliśmy się do wyszczególnienia jedynie najważniejszych znalezisk, dla powiązania zaś zabytków między sobą, poprzedziliśmy opisy poszczególnych okazów zwięzłą charakterystyką kultury przeddziejowej wielkopolskiej, podzieloną na trzy części, zgodnie z podziałem czasów przedhistorycznych na trzy wielkie epoki: kamienną, brązową i żelazną.

Winiety, zdobiące pracę — rysunku Ir. Rajewskiego — oparte są bez wyjątku na motywach przedhistorycznych wielkopolskich. W pisowni zastosowaliśmy się do nowych uchwał Akademii Umiejętności z dnia 3 maja r. b.

Dr. J. Kostrzewski.

Z DZIEJÓW MUZEUM I DZIAŁU PRZEDHISTORYCZNEGO.

Powstałe w pierwszych miesiącach 1857 r. „Towarzystwo Przyjaciół Nauk” wytknęło sobie zaraz w początku swej działalności, jako jedno z głównych swych zadań, gromadzenie wszelkiego rodzaju pamiątek i zabytków wielkopolskich celem założenia w Poznaniu „Muzeum starożytności krajowych”. Zadaniem tem zajął się w szczególności „wydział nauk historycznych i moralnych”, założony 23 września 1857 r., a zrobił to tak gorliwie i spotkał się z takim zrozumieniem rzeczy wśród obywatelstwa wielkopolskiego, że już po kilku miesiącach Towarzystwo poszczycić się mogło pokaźną liczbą darów, tworzących zawiązek dzisiejszych zbiorów muzealnych.

Zbiory te, wzrastające z roku na rok, mieściły się początkowo w kilku pokojach gmachu Biblioteki Raczyńskich, odstąpionych na ten cel przez zarząd instytucji, a opiekował się nimi nasamprzód prof. *Maksymilian Studniarski*, później zaś, gdy zakaz urzędowy uniemożliwił nauczycielom gimnazjalnym współdziałanie w pracach towarzystwa, *Albin Górecki*. Już w pierwszym roku istnienia pozyskało muzeum z daru szlachetnego swego opiekuna, hr. Seweryna Mielżyńskiego, cenny zbiór wykopalisk z Pałczyna, w pow. wrześnińskim, w następnych latach zaś wzbogaciło się przez nabycie bogatych wykopalisk z Manieczek oraz całego szeregu znalezisk z innych miejscowości Wielkopolski. Część tych zabytków zniszczyła co prawda z powodu wysyłki ich na wystawy archeologiczne w Krakowie i Lwowie, skąd powróciły przeważnie uszkodzone

lub stłuczone, mimo to jednak w marcu 1869 r. obejmował dział przedhistoryczny już 779 przedmiotów, a w ciągu tego roku pomnożył się jeszcze więcej dzięki pozyskaniu wspaniałych znalezisk nadziejewskich, wykopanych i ofiarowanych przez p. Domaradzkiego oraz wykopalisk dobieszewskich, darowanych przez pośła Kaz. Kantaka.

W maju 1870 r. dział przedhistoryczny — wraz z całą resztą zbiorów muzealnych — zmuszony był usunąć się z dotychczasowego pomieszczenia w Bibliotece Raczyńskich, bo kuratorjum tej instytucji, składające się z obcych, wypowiedziało mu lokal. Zbiory znalazły na szczęście tymczasowy przytułek w kilkunastu pokojach, odstąpionych na ten cel przez Dyрекcję Bazaru, przenosiny te jednak odbiły się przedewszystkiem na dziale przedhistorycznym, z którego wysłano wówczas znaczną część wykopalisk — z powodu braku miejsca — do Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, skąd już do zbiorów naszych nie powróciły.

W tym czasie konserwatorem zbiorów był *Hieronim Feldmanowski*, który piastował niełatwy swój urząd od r. 1868, pomijając półtoraroczną przerwę w latach 1882—1883, aż do śmierci, tzn. do 9 lipca 1885 r.

Za jego urzędowania nastąpiły dla muzeum lepsze czasy. W roku 1872 — dzięki szczodrości Seweryna Mielżyńskiego — pozyskało Towarzystwo Przyjaciół Nauk dom własny z gruntemi, nabyty kosztem 60,000 mk. przy ul. Młyńskiej 17 (dzisiejszej ul. Wiktorji), dokąd przeniosły się także zbiory towarzystwa. W r. 1876 stanął staraniem spadkobiercy szlacheckiego dobroczyńcy naszej instytucji, hr. Józefa Mielżyńskiego, nowy gmach dla zbiorów (dzisiejsze lewe skrzydło budynku muzealnego), którego urządzenie wewnętrzne wykończono jednak dopiero w r. 1882, tak że dopiero w 25-lecie założenia towarzystwa nastąpić mogło otwarcie zbiorów w nowym pomieszczeniu. Parter nowego budynku zajęły mnożące się

coraz bardziej zbiory przedhistoryczne, które od r. 1885, po śmierci Feldmanowskiego, uzyskały troskliwą i umiejętną opiekę w osobie obecnego I konserwatora Muzeum im. Mielżyńskich, dr. *Bolesława Erzepkiego*. Zbiory zostały przezeń na nowo uporządkowane i zinwentaryzowane, u wielu okazów, nie mających oznaczonego miejsca znalezienia, udało się drogą korespondencji z ofiarodawcami stwierdzić pochodzenie, a dzięki opublikowaniu ważniejszych okazów w „Albumie zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego“ zyskały one rozgłos i zainteresowały uczonych obcych, którzy przybywali dla studjowania ich do Poznania, jak Montelius, Virchow, Almgren, Hampel, Much i wielu innych. Stosunkom osobistym dr. Erzepkiego zawdzięczamy także pozyskanie dla Muzeum trzech okazałych zbiorów prywatnych, mianowicie zbiorów śp. Wład. Jażdżewskiego z Poznania, p. Zbigniewa Węsierskiego hr. Kwileckiego z Wróblewa oraz pp. Hipolita i Stanisława Turnów z Objezierza. Dwa ostatnie pozyskano w r. 1909.

Z biegiem lat zbiory przedhistoryczne rozrosły się do tego stopnia, że dotychczasowe ubikacje stały się dla nich za szczupłe. Dopiero jednak w r. 1908, po zbudowaniu nowego gmachu muzealnego, uzyskały one obszerne i wygodne pomieszczenie na parterze nowowybudowanego prawego skrzydła podwórzowego. Teraz dopiero można było розміścić je odpowiednio i przedstawić całe bogactwo naszej kultury przeddziejowej.

W r. 1914 zarząd nad działem przedhistorycznym powierzono autorowi niniejszego „Przewodnika“, Ułożono obecnie zbiory ponownie, tym razem w porządku ściśle chronologicznym z uwzględnieniem podziału geograficznego oraz według grup kulturalnych, zaopatrując poszczególne przedmioty i szafy w odpowiednie napisy i objaśnienia. Dokończono publikacji najważniejszych zabytków działu przedhistorycznego, wydając zeszyt III i IV „Albumu zabytków przedhistorycznych W. Ks.

Poznańskiego“ i rozpoczęto pracę nad wygotowaniem szczegółowego katalogu kartkowego całego działu. Wydaniem niniejszego przewodnika pragniemy wreszcie ułatwić korzystanie ze zbiorów szerszej publiczności.

Oby ta spuścizna szacowna przodków naszych, te cenne świadectwa wysiłków i prac całych pokoleń, były dla zwiedzających czemś więcej niż martwym zbiorem mniej lub więcej ciekawych okazów muzealnych, oby coraz więcej osób rozumiało, że zabytki te — to żywa część przeszłości naszej, w której tkwi korzeniami cała dzisiejsza kultura.

Zbiory przedhistoryczne Muzeum im. Mielżyńskich obejmują zabytki, ilustrujące najdawniejszy okres naszych dziejów, od chwili pierwszego pojawienia się człowieka w naszej dzielnicy aż do jakiegoś X wzgl. XI wieku po Chr., to znaczy do początku właściwych czasów historycznych. Zawierają one przede wszystkim liczne wykopaliska, pochodzące z grobów i cmentarzysk przedhistorycznych, lecz także zabytki z osad pradawnych oraz znaleziska gromadne, tzw. skarby, ukryte w ziemi lub wodzie w chwili niebezpieczeństwa lub złożone tam jako rodzaj ofiary dla bogów. Zabytki te — mimo swej niepozorności — mają dla nas ogromne znaczenie jako jedyne dokumenty prac i wysiłków naszych przodków przedhistorycznych, a jako bezpośrednie pamiątki po nich są one stokroć wymowniejsze niż wszelkie pergaminy i księgi dawne.

Wykopaliska dochowane stanowią cprawda drobną tylko część przedmiotów, używanych niegdyś przez naszych przodków. Uratowały się bowiem od zagłady tylko przedmioty odporniejsze, mianowicie wyroby z kamienia, metalu i gliny palonej, rzadziej także okazy z rogu i kości, gdy np. zabytki drewniane, skórzane, tkaniny itd. przeważnie zniszczały bezpowrotnie. Mimo to przy pomocy tych wykopalisk odtworzyć możemy wcale dokładnie kulturę materialną przedhistorycznych mieszkańców naszej ziemi, a do pewnego stopnia nawet kulturę ich duchową. Poznajemy ich zajęcia codzienne, dowiadujemy się, jak się ubierali, jak mieszkali, czem się żywili, śledzimy rozwój ich zdolności technicznych i artystycznych, zaznajamiamy się z stosunkami handlowymi w czasach przedhisto-

rycznych, wreszcie poznajemy także ich wierzenia religijne, mianowicie zaś zapatrywania ich na życie pośmiertne.

Zdobytcze naukowe, umożliwiające nam odtworzenie dziejów i kultury czasów przedhistorycznych, datują dopiero z ostatnich dziesięcioleci, odkąd zaczęto systematycznie badać i gromadzić wszelkie pozostałości z czasów przeddziejowych. Każde najniepozorniejsze wykopalisko przyczynia się do coraz dokładniejszego rozświetlenia mroków, w których tonęły ongiś dzieje najdawniejszych mieszkańców naszej ziemi, każdy więc, kto przyczynia się do ratowania zabytków przedhistorycznych, spełnia ważny obowiązek wobec przeszłości naszej.

Zbiory nasze obejmują wyłącznie prawie znaleziska z obszaru Wielkopolski i ugrupowane są w porządku chronologicznym, z uwzględnieniem dzisiejszego podziału administracyjnego dzielnicy naszej na powiaty. Zabytki najdawniejsze, pochodzące z czasów pojawienia się pierwszego człowieka u nas, znajdują się na samym końcu sali parterowej; chcąc więc zaznajomić się z okazami wystawionemi w właściwym porządku, należy — wszedłszy do muzeum — przejść aż do końca ubikacji parterowej i rozpocząć zwiedzanie od szaf, oznaczonych numerami I—IV, a zawierających przedmioty z epoki kamiennej.

Epoka kamienna.

W czasie, kiedy w Europie zachodniej i południowej spotykamy już wyraźne ślady kultury ludzkiej, Wielkopolska nasza wraz z całą resztą Europy północnej była zupełnie niezamieszkała, stanowiąc jedną wielką pustynię lodową. Pokrywały ją olbrzymie zwały lodowców, które wskutek znacznego oziębienia się klimatu napłynęły tu ze Skandynawji, niszcząc wszelkie życie organiczne i upodabiając krajobraz nasz do obecnego wyglądu okolic podbiegunowych. Lodowce te, —

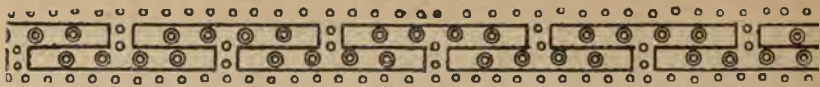

zależnie od pewnych wahań w temperaturze — to narastały i posuwały się ku południowi, to cofały się i topniały naprzemiennie. Człowiek zapuszczać się mógł w nasze strony tylko w czasach chwilowego cofania się lodów — w tzw. okresach międzylodowych — w pogoni za zwierzyną, która pasła się na stepach, rozciągających się w pobliżu lodowców. Pozostałością po przelotnym pobycie niewielkiej gromady koczujących myśliwych jest zapewne kilka narzędzi krzemiennych, odkrytych w r. 1897 w żwirowisku w Szelażu, w międzylodowej warstwie piasku. Byłby to najstarszy dotąd ślad pobytu człowieka w Wielkopolsce, datujący jeszcze z *epoki kamiennej starszej*, czyli *paleolitycznej*.

Pierwsze świadectwa stałego osadnictwa w dzielnicy naszej pochodzą jednak dopiero z czasów bezporównania późniejszych, z początku następnej epoki geologicznej, tzw. aluwjalnej, kiedy po ostatecznym stajaniu lodowców ziemia obeschła do tyła, że pojawić się mogły na niej dzisiejsze nasze rośliny i zwierzęta. W ślad za nimi przybył i człowiek, żyjący pierwotnie wyłącznie z myśliwstwa i rybołówstwa i zmuszony z tego powodu do częstej zmiany swych siedzib. W miarę jednak, jak udało się ludności oswoić niektóre zwierzęta — na które poprzednio tylko polowała — przechodzi ona powoli do trybu życia bardziej osiadłego, a zdobycie umiejętności uprawy roślin zbożowych ustala ostatecznie jej byt, zmuszając ją do zamieszkania w stałych siedzibach. Ludność najdawniejsza nie знаła jeszcze użytku metalu i używała wyłącznie broni i narzędzi z kamienia, kości i drzewa.

Z czasów następujących bezpośrednio po epoce lodowej, które określamy archeologicznie jako *epokę kamienną środkową*, czyli *mezolityczną*, znamy dotąd małą tylko liczbę znalezisk. Pochodzi z tych czasów np. motyka z rogu renifera, znaleziona w Murowanej Goślinie, w pow. obornickim, kilka siekier i motyk z rogu jeleniego z okrągłym otworem dla trzonka,

jakie posiadamy i w naszych zbiorach, oraz pewna ilość drobnych narzędzi krzemiennych o kształtach przeważnie geometrycznych, które służyły jako ostrza strzał, nożyki itd.

Dopiero w czasach późniejszych, w tzw. *młodszej epoce kamiennej*, czyli *neolitycznej* mnożą się znaleziska, świadcząc o dość gęstym już zaludnieniu kraju i znacznie wyższym stopniu kultury ludności. Z okresu tego posiadamy pierwsze ślady garncarstwa z pięknymi, przeważnie głęboko rytymi ornamentami, narzędzia kamienne zaś, pochodzące z tego czasu, są przeważnie starannie gładzone i szlifowane, gdy dawniej łupano je tylko i przez otłukiwanie z grubsza przystosowywano do użytku. Nauczono się też obecnie przepiłowywać kamienie i przewiercać je na wylot, co wobec braku jakichkolwiek narzędzi metalowych było sztuką niemałą. Z okresu tego posiadamy dalej pierwsze ślady czci zmarłych i wiary w życie pośmiertne, w postaci starannie zbudowanych grobów, w których chowano nieboszczyka niespalonego, wyposażając go obficie w pokarmy i napoje oraz przedmioty, używane przezeń za życia i mogące przydać mu się w życiu pozagrobowym.

Najdawniejszy typ grobów reprezentują u nas *groby* tzw. *kujawskie*, będące odmianą lokalną skandynawskich „grobów olbrzymów”. Są to nasypy w kształcie podługowatego trójkąta, otoczone z boków kamieniami a mieszczące w szerszym końcu skrzynię kamienną z głazów narzutowych z kilku zazwyczaj szkieletami. Są to więc typowe groby rodzinne. Nagół nieco późniejsze są tzw. *groby skrzynkowe*, wpuszczone już zupełnie w ziemię, a zawierające również często szczątki kilku nieboszczyków. Przy końcu okresu neolitycznego pojawiają się groby bez skrzyń, obłożone tylko w koło i przykryte mniejszymi kamieniami polnymi.

Z wyrobów garncarskich tego czasu najstarsze są tzw. pułhary z lejkowatym brzegiem oraz naczynka flaszeczkowate z kołnierzem, spokrewnione blisko z analogicznymi typami

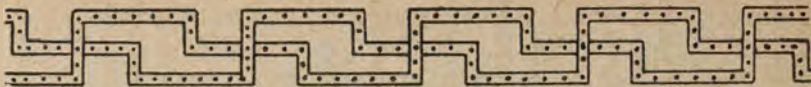

skandynawskimi. Później pojawiają się naczynia kuliste (tzw. amfory) z 2 lub 4 uchami, charakterystyczne przedewszystkiem dla grobów kujawskich, najpóźniejszą zaś fazę rozwoju ceramiki neolitycznej reprezentują naczynia z ornamentem sznurowym (powstałym przez odciskanie sznura w mokrej jeszcze glinie). Całych naczyń posiadamy z epoki kamiennej naogół niewiele, z powodu niewielkiej ilości odkrytych dotąd grobów.

Tem liczniej za to dochowały się ułamki naczyń ówczesnych w licznych *osadach* tej epoki, które znajdujemy szczególnie na wzgórzach piaszczystych w pobliżu jezior i wód bieżących. Oprócz skorup spotyka się na miejscach tych osad liczne narzędzia i okrzeski krzemienne, szczątki glinianej polepy, którą wylepiane były ściany chat ówczesnych, bruki z okopconych kamieni (ogniska owych chat), łupane kości zwierzęce, żarna kamienne, na których mielono zboże przy pomocy tłuków kulistych itd. Oprócz siedlisk lądowych znamy z epoki kamiennej także *osady nawodne*, zbudowane na palach w miłąkach wodach jezior, jakie znaleziono u nas np. w Czeszewie, w pow. wągrowieckim.

Pokrewieństwo formy grobów i wielkiej części wyrobów kamiennych wielkopolskich ze skandynawskimi, mianowicie zaś duńskimi wskazują na pochodzenie ówczesnej ludności naszej dzielnicy z północnego zachodu. Wpływy południowe zaznaczają się tylko słabo. Z całej Wielkopolski znamy jeden tylko okaz typowej dla krajów naddunajskich *ceramiki* tzw. *wstęgowej* (z Iwna, w pow. szubińskim) oraz nieliczne narzędzia, właściwe tej kuiturze południowej (motyki z poprzecznem ostrzem, siekierki w kształcie kopyta szewskiego itd.). Stosunkom z południem zawdzięczamy jednak ważną zdobycz, poznanie pierwszego metalu: *miedzi*, która w postaci drobnych ozdób pojawia się już w najpóźniejszych grobach neolitycznych (np. w Radojewicach, w pow. inowrocławskim). Zabytki z epo-

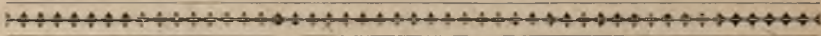
ki kamiennej mieszczą się w szafach I—IV oraz gablotach płaskich A i B.

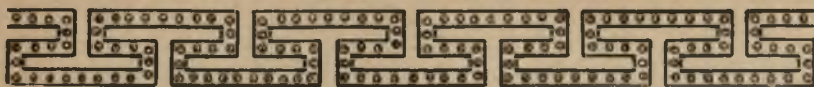
Szafa I.

Na półce górnej widzimy zbiór siekierek i młotków kamiennych rozmaitych typów. Przeważna większość ich zaopatrzona jest w otwory dla trzonka, kilka jednak okazów (w górnym rzędzie na lewo) nie posiada otworów, lecz tylko bródzde idącą wkoło lub wcięcie w części górnej, które ułatwiało umocowanie ich w rozszczepionej rękojeści. Wielkie siekiery, o ostrzu przeważnie kończytem (w górnym rzędzie na prawo) uważać należy za lemieszce do pługów przedhistorycznych. Poza tem wyróżnia się tu (w dolnym rzędzie) szereg okazów o zgrabnych kształtach, pochodzących przeważnie z samego końca epoki neolitycznej względnie nawet z początku epoki metali, bo kształty ich są wyraźnem naśladownictwem siekier miedzianych węgierskich. Wyroby te służyły najprawdopodobniej jako broń, w rodzaju późniejszych czekanów. Do takich okazów, powstałych już pod wpływem form metalowych, należy np. zgrabna siekierka z Lubasza, w pow. czarnkowskim, dalej dwa okazy ze zgrubiałym i rozszerzonym obuchem, znalezione w Grochowiskach, w pow. mogileńskim, oraz w Gostyniu.

Na półce dolnej znajdujemy dalsze okazy siekierek, młotków i motyk kamiennych z otworami dla trzonków. Z siekierek wyróżnia się tu kilka okazów z podwójnem ostrzem (typ skandynawski), z których jeden pochodzi z osady nawodnej, odkrytej w jeziorze czeszeskim. Jako motyki służyły siekiery z poprzecznym ostrzem, młotki odznaczają się tępemi, grubemi końcami. Poza tem widzimy tu (górną na prawo) kilka motyk z rogu jeleniego.

Półkę środkową zajmują tablice z naszytami, drobnymi wyrobami krzemiennymi oraz skorupami, pochodzącymi z licz-

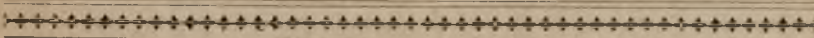

nych osad z epoki kamiennej środkowej i młodszej. Pierwiastek starszy reprezentują tu przede wszystkim tzw. strzałki z poprzecznym ostrzem, jakie widzimy np. w wykopaliskach z Łęgu, Miniszewa, Daków Mokrych itd., dalej drobne wyroby trójkątne o jednym lub dwóch bokach zatępionych, tzw. narzędzia igielkowate.

Do wyrobów młodszych należą strzałki tzw. sercowate, z wcięciem u podstawy, mniejsze lub większe wióry i nożyki krzemienie (zob. olbrzymi okaz z Objezierza, w pow. obornickim), dalej różnego rodzaju skrobacze, rylce itd. Poza tem widzimy tu kilka przedmiotów większych, jak sztylety krzemienne i także ostrza oszczepów, odznaczające się starannem obrobieniem powierzchni. Muzeum posiada okazy takie z Obiecánowa, w pow. żnińskim, z Młodocina, w pow. szubińskim, z Szczurów, w pow. ostrowskim, oraz z nieznannej bliżej miejscowości w Wielkopolsce. Poza właściwymi wyrobami wystawiono tu także liczne tzw. okrzeski (odpadki, powstające przy wyrobie narzędzi krzemienych) dalej tzw. rdzenie czyli klocki, które pozostawały jako produkt końcowy z bryły kamiennej, z której odbijano wiórki do wyrobów nożyków, skrobaczy, strzałek itd. Na szczególną uwagę zasługują tu dwa płaskie przedziurawione krążki bursztynowe, które służyły jako paciorki.

Szafa II.

Szafę tę wypełniają wyłącznie prawie naczynia gliniane, pochodzące bądź z grobów, bądź z osad epoki kamiennej. Środek *półki górnej* zajmują wykopaliska z dwóch grobów kamiennych, odkrytych w Padniewie, w pow. mogileńskim. Widzimy tu w środku piękną głęboką misę z typowym dla tej epoki ornamentem w kształcie poziomych pasm kresek prostopadłych i linii zygzakowatych, dalej naczynko kuliste, tzw. amforę z 4 maleńkimi uchami oraz kilka innych naczyń w ca-

łości i ułamkach. W tychże grobach znaleziono też 8 siekierk krzemiennych, 1 kamienną, szereg drobnych wyrobów z krzemienia oraz ułamek ozdoby z bursztynu.

Na półce dolnej mieści się zawartość dwóch grobów, odkrytych w *Rzeszynie*, w pow. inowrocławskim. Jeden z nich, niestety już zburzony, należał do typu tzw. grobów kujawskich; znaleziono w nim — obok szczątków 2 szkieletów oraz kości zwierzęcych — pięknie zdobioną amforę kulistą z 4 uchami. Drugi grób, w kształcie skrzyni kamiennej, znaleziony w okrągłym kopcu stożkowatym, zawierał jeden tylko szkielet, a przy nim dwie siekierki krzemienne, płaski paciorek bursztynowy, kiel dzika i kość krowią. Ponad grobem znaleziono pod trzema gniazdami kamieni trzy naczynia, wśród nich amforę kulistą z ornamentem sznurowym. Poza tem widzimy tu ułamki trzech naczyń oraz 2 siekierki krzemienne, znalezione w grobie skrzynkowych w *Symborzu*, w pow. inowrocławskim. U kilku skorup z tego grobu zachowały się w zagłębieniach głęboko rytych ornamentów jeszcze ślady białej masy, która je ongiś wypełniała; jest to pewien rodzaj prymitywnej inkrustacji.

Półka środkowa zawiera dwa olbrzymie naczynia gliniane z lejkowatym brzegiem i czterema uchami, znalezione w *Nietrzanowie*, w pow. średzkim, dalej naczynko kuliste z 2 szerokimi, niesymetrycznie rozmieszczonymi uchami, znalezione w *Wielkiej Kołudzie*, w pow. inowrocławskim, naczynko flaszkowate z kołnierzem, pochodzące z *Lutyni*, w pow. krotoszyńskim, wreszcie pułkar tulipanowaty z *Baranowa*, w pow. inowrocławskim. U naczynia z *Lutyni* widać na stronie wewnętrznej wyraźnie, że lepiono je z wałków, nakładanych kolejno jeden na drugi. W ten sam sposób lepia naczynia do dziś rozmaite ludy pierwotne, np. w *Kostaryce* (w *Ameryce Środkowej*), jak to widzimy na rycinie, wystawionej w szafie niniejszej.

Naczynia gliniane neolityczne ($\frac{1}{6}$ w. n.).

Ryc. 1 z Padniewa, w pow. mogileńskim, 2-3 z Słupów, w pow. szubińskim, 4 z W. Kołudy, w pow. inowrocławskim, 5 z Nietrzezowa, w pow. średzkim, 6 z Padniewa, w pow. mogileńskim, 7 z Lutyni, w pow. krotoszyńskim, 8-9 z Rzeszynka, w pow. strzelińskim.

Wyroby kamienne neolityczne ^(2. w. n.)

Ryc. 1–3 i 5–6 siekieromoty, 4 młot, 7 i 9 siekierki, 8 sztylet krzemienisty, 10 motyka, 11 przęślik gliniany; 12–15 i 18 strzałki krzem., 16 strzałka krzem. z poprzecznym ostrzem, 17 rdzeń, 19 krzem. grot oszczepu, 20–21 nożyki krzem., 22 buława kam., 23 piłka. Ryc. 1 z Czeszewa, w pow. wągrowieckim, 2 z Lubasza, w pow. czarnkowskim, 3 z Gostynia, 4 i 6 z Wielkopolski, 5 z Kwiatkowa, w pow. ostrowskim, 7 z Kaźmierza, w pow. szamotulskim, 8 z Chełmc, w pow. strzelińskim, 9 z Tarnówka, w tymże pow., 10 z Wielkopolski, 11 z Daków Mokrych, w pow. grodziskim, 12–16 i 20–21 z Lubiatówka, w pow. śremskim, 17 z Dłużyny, w pow. kościańskim, 18 z Brzeźnicy, w pow. śremskim, 19 z Łęczeczek, w pow. międzychodzkiem, 22 z Wielkopolski, 23 z Lubania, w pow. poznańskim zachodnim.

Szafa III.

Na półce górnej wystawiono tu szereg siekierek, dłut i kłnów krzemiennych, należących bez wyjątku do typu o grubym obuchu. Na szczególną uwagę zasługują tu okazy z pasiastego krzemienia, do których surowiec sprowadzono zapewne ze wschodu (z Galicji Wschodniej, Wołynia i Lubelskiego).

Dolną półkę zawiera siekierki i dłuta z innych gatunków kamienia. Wyróżnia się tu odosobniony okaz o ostrym obuchu i owalnym przekroju, znaleziony w Szadłowicach, w pow. inowrocławskim, a reprezentujący typ znacznie starszy od reszty siekierek. Siekierki te i dłuta oprawiane były w rozszczepionym końcu kolankowato zgiętej rękojeści. Rekonstrukcję takiej rękojeści, wzorowaną na dochowanych oprawach z mieszkań nawodnych szwajcarskich, zobaczymy dalej w gablocie płaskiej B.

Półkę środkową wypełniają tablice z naszytami, drobnymi przeważnie wyrobami krzemiennymi i ułamkami naczyń z osad z środkowej i młodszej epoki kamiennej. Na szczególną uwagę zasługuje tu sztylet krzemienny, znaleziony w Chelmcah, w pow. strzelińskim, oraz paciorek bursztynowy nieznanego bliżej pochodzenia.

Szafa IV.

Na półce górnej tej szafy mieszczą się wykopaliska neolityczne z poza granic Wielkopolski, mianowicie z reszty ziem polskich i Skandynawji. Widzimy tu toporki kamienne z otworem, siekierki i drobne wyroby krzemienne, oraz naczynko gliniane, znalezione w Osiecinach, w pow. nieszawskim (w Królestwie). Na wyszczególnienie zasługują tu dwa duże noże sierpikowate oraz siekierka o kończasto-owalnym przekroju, pochodzące z Hrubieszowszczyzny. Ponad półką znajdują się tablice z naszytami mniejszemi przedmiotami krze-

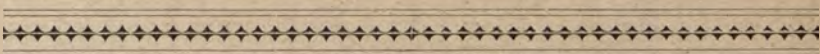

miennymi z osad neolitycznych Królestwa oraz tablice z wyrobami kościanymi z jaskiń mnikowskich pod Krakowem. Część tych wyrobów uważać jednak należy za falsyfikaty.

Dwie dolne półki zajmują zabytki, pochodzące z wielkiej osady neolitycznej, odkrytej w Lubaniu, w pow. poznańskim zachodnim, na wydmie piaszczystej nad dawnym korytem Warty. Widzimy tu młot kamienny z niedokończonym otworem, siekierkę płaską, dużą ilość wiorów, nożyków, skrobaczy i mniejszych wyrobów krzemienych, dalej ułamki naczyń, częściowo zdobionych, kawałki polepy (tzn. gliny, którą wylepiano ściany chat ówczesnych), kości zwierzęce itd. Na kilku skorupach wzgl. kawałkach polepy widoczne są odciski ziarn zbożowych, wyraźny dowód istnienia rolnictwa w neolicie. Znajomości uprawy roli i użytku zboża dowodzą także 2 żarna kamienne, znalezione w tejże osadzie w Lubaniu. Składają się one z płaskiego, nieco tylko wyżłobionego kamienia oraz tłuka kulistego, którym rozcierano zboże na owym kamieniu dolnym. Ze skorup, znalezionych w Lubaniu, udało się odbudować dwa naczynia, z których jedno zdobione było 6 półkolistymi wałkami poniżej brzegu.

Gabloty płaskie A i B.

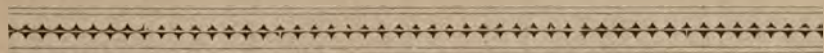
W gablotach tych skupiono szereg okazów, ilustrujących technikę epoki kamiennej, mianowicie zaś obróbkę kamieni, dalej inne gałęzie przemysłu i zajęcia ludności ówczesnej jak tkactwo, garncarstwo i rolnictwo. Widzimy tu przede wszystkim szereg siekierok kamiennych z niedokończonymi otworami, co umożliwia nam poznanie sposobu wiercenia tych otworów. W przeważnej części wypadków wykonywano to narzędziem wewnątrz pustem, w kształcie rurki, co widać z tzw. czopików, pozostałych w środku niewykończonych otworów. Wystawiono tu taki czopik, pochodzący z Kruświcy

Niektóre siekierki nawiercane były z dwóch stron, a potem prowadzono pracę dalej, dopóki się otwory w środku nie spotkały. Taki okaz niedokończony, z dwoma napoczętymi otworami z dwóch stron przeciwległych widzimy i tutaj. Nie zawsze oczywiście oba kanały spotykały się w środku, a wówczas powstawały otwory nieregularne, jakie widzimy u jednego z okazów wystawionych, niewiadomego pochodzenia. Do wiercenia używano widocznie narzędzi z miękkiego stosunkowo materiału, który łatwo się zużywał, bo otwory u większości siekierok zwężają się znacznie ku środkowi; najprawdopodobniej posługiwano się kością lub drzewem bzu czarnego (*sambucus nigra*). Mimo że materiały te miększe są od kamienia, można — jak wykazały próby przedsięwzięte — przewiercić przy ich pomocy każdy prawie kamień, o ile podsypuje się pod spód narzędzia wierzącego piasek i miękczy się kamień przez częste zlewanie go wodą. Jak wyglądał taki przyrząd wiertniczy, o tem przekonuje nas umieszczona tu rycina, a jeszcze lepiej model, wystawiony przy szafie I pod oknem. Rurkę, przeznaczoną do wiercenia otworu, poruszano przy pomocy łuku, którego cięciwa owinięta była naokoło rurki. Samo wiercenie poprzedzało nieraz — szczególnie przy okazach wązkich — wykonanie małego choćby wgłębienia, w któremby rurka wiertnicza znalazła oparcie. Okaz przygotowany w ten sposób do wiercenia, znaleziono w **W i ę s ł a w i c a c h**, w pow. inowrocławskim. Siekierkę kamiennej przelamanej np. w otworze, nie można już było oczywiście naprawić, radzono sobie jednak w wypadkach podobnych w ten sposób, że wiercono drugi otwór poniżej. Okazy takie znajduje się częściej, tutaj wystawiono dla przykładu siekierkę podobną z **T o p o l i**, w pow. inowrocławskim.

W jaki sposób wykonywano same siekierki, o tem przekonują nas okazy z śladami piłowania. Najchętniej — rzecz oczywista — posługiwano się kamieniami, z natury już zbliżonymi do kształtu siekierki i nie wymagającymi zbyt wiele

pracy w celu przystosowania ich do użytku. W braku jednak podobnych kamieni łupano wzgl. przepiłowywano większe głązy a następnie obrabiano je przy pomocy otłukiwania i gładzenia. Piłowanie to da się wykonać również bez użycia narzędzi metalowych a trzy okazy wystawione z wyraźnymi śladami tej czynności świadczą o znacznym stopniu sprawności technicznej ludności neolitycznej.

Znacznie trudniejszy niż obróbka kamieni był wyrób narzędzi krzemiennych, mimo to wykonywano skromnymi narzędziami ówczesnymi nieraz prawdziwe cacka z tego łamliwego, kruchego materiału. Wystarczy spojrzeć na wystawiony tu sztylet i ostrze oszczepu, znalezione w Szwecji, lub na dwa noże sierpikowate, pochodzące z Rugii, aby się o tem przekonać. Równie pięknie a może jeszcze artystyczniej wykonany jest sztylet z ciemnego krzemienia, znaleziony nad Styrem na Wołyniu, podobno w okolicy Hulewicz. Niektóre wyroby krzemienne, przedewszystkiem siekierki, wygładzano nieraz starannie, szlifując je na bryle piaskowca lub innego miękkiego kamienia. W gablotce opisywanej (A) widzimy obok siebie trzy siekierki w rozmaitych stadjach wykończenia. Jedna jest tylko zgrubsza otłukiwana, u drugiej wygładzone jest jedynie ostrze, trzecia zaś oszlifowana jest starannie w całości.

Ciekawy jest także wyrób mniejszych narzędzi krzemiennych, mianowicie noży. Robiono je, odłupując od większej bryły krzemienia wąskie, podługowate wiory o ostrych brzegach, które nieraz jeszcze starannie szczerbiono. Górna strona każdego takiego wioru wzgl. nożyka składa się zazwyczaj z 2 do 3 płaszczyzn, strona dolna zaś jest płaska i posiada w jednym końcu półkolistą wypukłość tzw. sęczek. Ów sęczek, powstający jako rezultat ciśnienia wzgl. uderzenia przy odłupywaniu wiora, jest najlepszym dowodem, że mamy do czynienia rzeczywiście z wyrobem ręki ludzkiej, a nie tylko przypadkowym odłupkiem, powstałym wskutek wpływów atmosferycz-

nych lub z innych przyczyn naturalnych. Owych noży krzemienych używano częściowo w oprawach drewnianych, o których wyglądzie poucza nas wystawiona rycina, wyobrażająca nóż podobny z rękojeścią, znaleziony w osadzie palowej w Szwajcarji.

W gablocie B. widzimy przedewszystkiem szereg niezwykłych typów narzędzi krzemienych, mianowicie 2 siekierki w kształcie kopyta szewskiego, dalej okaz z poprzecznem ostrzem, używany jako motyka, zapewne przy uprawie ziemi, dalej kilka tzw. buław kamiennych, z których jedna, z napoczętym zaledwie otworem, odznacza się bardzo foremnym kształtem. Przeznaczenie tych wyrobów jest niepewne.

Dalej wystawiono tu siekierkę kamienną z otworem oraz siekieroklin krzemieny z dorobionemi trzonkami drewnianemi. Trzonki te wzorowane są na oryginalnych rękojeściach, dochowanych szczególnie licznie w wykopaliskach z osad nawodnych szwajcarskich. Z tychże osad pochodzą szczątki tkanin z łyka, wystawionych w tej gablocie, które dochowały się dzięki konserwującemu działaniu wody. Z naszych okolic tkanin przedhistorycznych wogóle nie posiadamy, jakkolwiek znamy przybory, które służyły przy ich wyrobie. Już z epoki kamiennej mianowicie posiadamy szereg tzw. przęślików czyli glinianych ciężarków do wrzecion, przy pomocy których przędzono len. W gablocie niniejszej wystawiono podobny przęślik z Lubania, w pow. poznańskim-zachodnim oraz 2 okazy z Daków Mokrych, w pow. grodziskim

O technice garncarskiej wspomnieliśmy już z okazji opisu naczynka flaszkowatego z Lutyni (w szafie II). Tutaj wystawiono tylko dolną część naczynia z Lubania dla unaocznienia sposobu lepienia naczyń neolitycznych. I tutaj widzimy, że po zrobieniu dna lepiono ścianę garnka z szeregu wałków, nakładanych poziomo jeden na drugi. Dla uchl robiono odpowiednie zagłębienia w ścianie, aby się lepiej trzymały.

Epoka bronzowa.

Po długich wiekach wyłącznego używania kamienia, kości i drzewa do wyrobu narzędzi i broni, dopiero około połowy III tysiąclecia przed Chrystusem poznano u nas *pierwszy metal* w postaci importowanej z południa *miedzi*. Najdawniejsze wyroby miedziane — w postaci drobnych ozdób — spotykamy raz po raz już w grobach szkieletowych z końca młodszego okresu kamiennego. Później zaczęto wyrabiać z miedzi także większe ozdoby oraz narzędzia, mianowicie siekiery, podobne w początku najzupełniej do opisywanych poprzednio okazów krzemiennych. Miedź, jako materiał względnie miękki, łatwa jest do obrabiania i stąd szybko się u nas rozpowszechniła, mianowicie gdy udało się zwiększyć jej odporność przez dodanie pewnej ilości cyny (rzadziej antymonu czy arsenu). Domieszka ta była początkowo nieznaczna (0,5—2%, rzadziej 2—5%), później powiększono ją stopniowo aż do 15%, najkorzystniejszą jednak okazała się domieszka 10% cyny. Ta ulepszona mieszanina dwóch metali: miedzi z cyną, którą nazywamy *bronzem*, wyparła z użycia kamień i stała się główną podstawą kultury materialnej na przeciąg blisko półtora tysiąca lat, nadając nazwę swą całej epoce.

Początek epoki bronzowej w Wielkopolsce naznaczamy dziś około r. 2000 przed Chryst., koniec zaś przypada u nas na czas ok. r. 750 przed Chryst. Długi ten przeciąg czasu dzielimy — na podstawie różnic w kształtach wyrobów bronzowych i naczyń a także w formach grobów i w obrzędku grzebalnym — na 5 okresów, obejmujących po kilkaset lat. W początku epoki bronzowej, mianowicie w okr. I, a także jeszcze w początku II, grzebano zmarłych nadal niespalonych, bądź to w grobach skrzynkowych, znanych nam już z końca neolitu, bądź też bez skrzyni, obkładając zmarłego wkoło mniejszymi kamieniami.

Dokładniej niż z grobów, nielicznych naogół i nie tworzących nigdzie większych cmentarzysk, znamy kulturę materialną tego czasu z tzw. *skarbów* współczesnych, gromadnych znalezisk, celowo ukrytych w ziemi lub w wodzie. Przeważna część tych skarbów zakopana została ze względów bezpieczeństwa, w czasie zamieszek jakichś lub napadów nieprzyjacielskich, z zamiarem wydobycia ich w pomyślniejszych okolicznościach. W tym celu ukrywano przedmioty pod pnem starego drzewa lub dużym głazem, aby módz miejsce to łatwiej odszukać. Inne „skarby“, mianowicie zaś znajduwane w źródłach, jeziorach oraz bagnach, które były dawniej jeziorami, uważać należy w większości za wota, ofiary składane bóstwom owych wód z rozmaitych pobudek prywatnych czy też z okazji uroczystości publicznych.

Podobne znaleziska gromadne spotykamy w innych częściach Polski i w reszcie Europy już w epoce kamiennej; w Wielkopolsce do najstarszych należą skarby z *Bytynia*, *Rudek* i *Skarbienic*, zawierające przedmioty z czystej miedzi. W skarbach z I okresu brązowego spotykamy z narzędzi najczęściej siekierki, wykazujące już pewien wyższy stopień rozwoju w stosunku do okazów miedzianych. Mają one nieraz brzegi lekko wywyższone a całą część górną zwężoną, dla oszczędzenia kosztownego materiału. Z ozdób spotykamy w skarbach owalne, grube bransolety, cieńsze a większe nieco naramienniki oraz naszyjniki z końcami zwiniętymi w uszka. Broń reprezentują przedewszystkiem sztylety trójkątne, niejednokrotnie z przynitowaną lub w całości odlaną rękojeścią brązową. Wielką część tych przedmiotów uważać należy za importowane z krajów o wyżej rozwiniętym przemyśle metalowym, przedewszystkiem z Węgier i Włoch. W I okresie brązowym dotarło do nas wraz z brązem — także *złoto*.

W okresie II pojawiają się nowe typy wyrobów. Siekierki odznaczają się obecnie wysokimi, wystającymi brzegami,

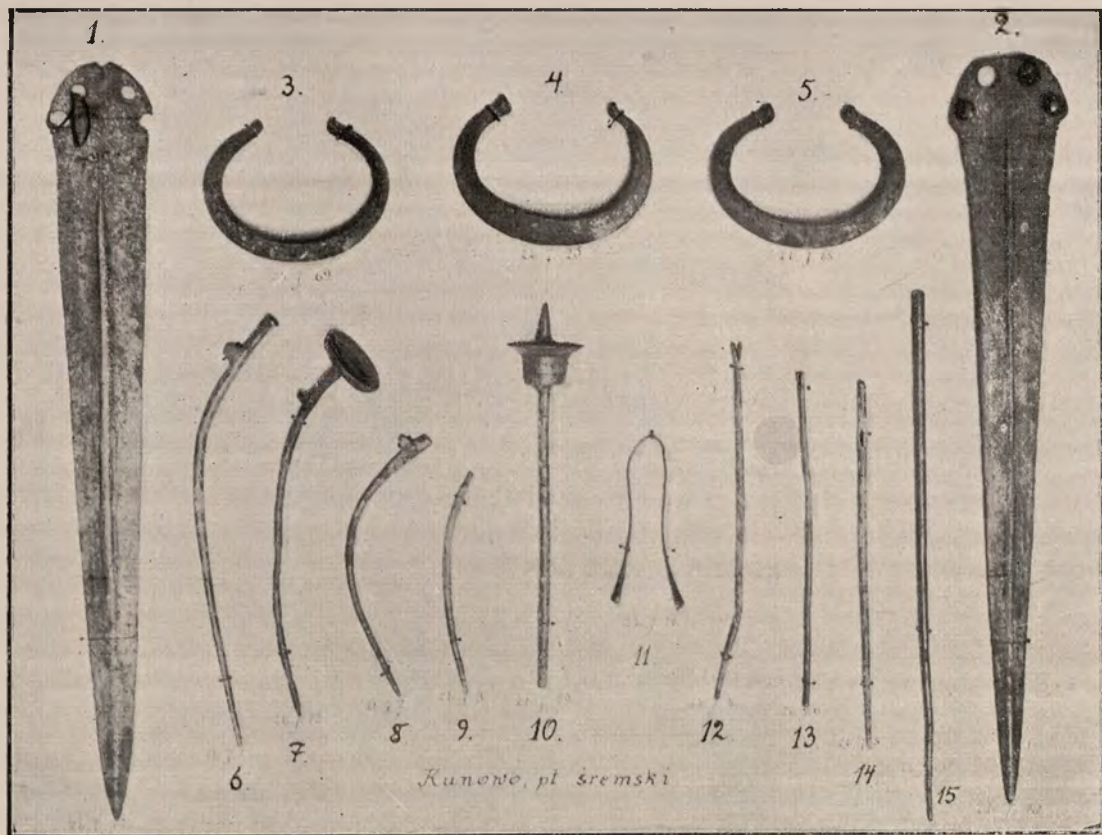

aby umożliwić lepsze umocowanie ich w rękojeści. Z ozdób najczęstsze są naramienniki, zakończone dwiema tarczami spiralnymi oraz długie zwoje cylindryczne, podobnie zakończone, używane zapewne do ozdoby nóg. Licznie także zachodzą ciężkie bransolety z odgiętymi na zewnątrz końcami. Z broni pojawiają się ku końcowi II okresu pierwsze miecze, a równocześnie i groty oszczepów, pięknie nierzadko zdobione. Z obu okresów znany dotąd nader szczupła tylko liczba naczyń, odgrywających w wyposażeniu grobów ówczesnych rolę bardzo podrzędną.

Dopiero przy końcu II okresu następuje w tym względzie radykalna zmiana. Pojawiają się obecnie pierwsze *groby ciałopalne*, tworzące zazwyczaj rozległe cmentarzyska i odznaczające się — pomijając odmienny obrządek grzebalny — przede wszystkim wielkim bogactwem ceramiki. W większym naczyniu, właściwej *urnie*, czyli *popielnicy*, chowano spalone szczątki zmarłego, mniejsze zaś, które nazywamy *przyściwkami*, służyły do przyjęcia pokarmów i napojów, dawanych nieboszczykowi do grobu, bądź też do nieznanych nam bliżej celów rytualnych. Raz po raz dawano zmarłemu także drobne jakieś upominki metalowe w postaci szpil brązowych, pierścionków, sierpów, ryłców, brzytw, wędek itd. Cmentarzyska typu opisanego nazywamy za przykładem Virchowa „łużyckimi“, bo je na Łużycach najpierw i najliczniej odkryto. Zajmują one jednak przestrzeń o wiele większą, niżby na podstawie tej nazwy sądzić można, sięgają bowiem od Łaby aż do Bugu, od Bałtyku zaś aż poza Sudety i Karpaty, do Czech, Moraw i Węgier.

Kultura „łużycka“ powstała zapewne jako rezultat zmieszania się ludności miejscowej z szczepami nowoprzybyłymi w tym czasie z południa. W ten tylko sposób wytłumaczyć możemy z jednej strony nieprzerwaną ciągłość rozwoju wielu typów wyrobów brązowych mimo radykalnej

Kunowo, pl śremski

Narzędzia, broń i ozdoby z wczesnej epoki brązowej (okres II) z cmentarzyska (szkieletowego?) w Kunowie, w pow. śremskim (2⁵ w. n.).

Ryc. 1 i 2 sztylety, 3–5 bransolety, 6–9 szpile uszate, 10 szpila z główką czopową, 11 szczypcy, 12–14 igły, 15 fragment szpili.

<http://cml.org.pl>

Naczynia gliniane typu „łużyckiego“ z środkowej i późnej epoki bronzojowej (okr. III-V) ¹/₈ w. n. Ryc. 1 z Włoszakowic, w pow. wschowskim, 2 z Kraplewa, w pow. poznańskim zachodnim, 3 z Wielkopolski, 4 Chobienic, w pow. babimojskim, 5-7, 11 i 13-15 z Zakrzewa, w pow. szamotulskim, 8 i 12 z Dobieszewka, w pow. szubińskim, 9 z Rudek, w pow. obornickim, 10 z Lipnicy, w pow. szamotulskim.

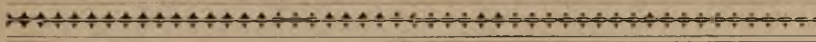

zmiany obrządku grzebalnego, z drugiej zaś strony fakt pojawienia się przy końcu II okresu całego szeregu wyrobów o typie wyraźnie węgierskim. Najstarsze groby ciałałpalne typu „łużyckiego“ mieszczą się u nas, podobnie jak na Śląsku i Łużycach, w mogiłach ziemnych (kurhanach). Kulturę „łużycką“ charakteryzuje najdobitniej oryginalna jej ceramika; naczynia, znajduwane w grobach tej kultury, należą zarówno pod względem formy i ornamentyki jak i pod względem doskonałości technicznej do najwybitniejszych produktów garncarstwa w całym okresie przedhistorycznym.

W obrębie kultury łużyckiej wyróżnić możemy na obszarze Wielkopolski kilka grup oddzielnych. Najstarszą z nich, reprezentowaną jedynie na zachodzie naszej dzielnicy, charakteryzują tzw. naczynia z wypukłościami, mające — widziane z góry — kształt pięcio lub sześcioboczny. Ceramika ta, należąca chronologicznie do końca II i III okresu brązowego, sięga ku zachodowi poza granicę Wielkopolski, występując także na terytorjum dzisiejszej Brandenburgji i Śląska; posterunkiem jej, najdalej wysuniętym ku wschodowi, jest Krąplewo, w pow. poznańskim zachodnim.

Północną część Wielkopolski zajmuje w IV i V okr. brązowym, tzw. *młodszej epoce brązowej*, grupa ceramiczna, której najtypowszą formą są popielnice podwójniestożkowate, obwiedzione zazwyczaj na brzuścu kilku linjami poziomymi. Wśród przystawek najczęściej spotykamy naczynia beczułkowate o dwóch uchach, misy szerokie ze skośnie żłobkowanym brzegiem, czarki i kubki uchate oraz większe naczynia jajowate z powierzchnią chropowatą. Poza tem znajdują się w grobach przedmioty o charakterze zabawek, jak grzechotki, stoliki miniaturowe i inne rzadsze przedmioty. Do prostej, lecz mimo to wdzięcznej formy naczyń dostraja się rzadka ornamentyka. Powierzchnia naczyń jest przeważnie żółto-brunatna, bez wyjątku prawie starannie gładzona. Dopiero ku końcowi V

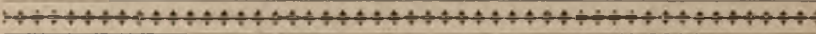

okresu pojawiają się pierwsze próby czernienia powierzchni naczyń. W tym czasie jednak kultura „łużycka“ na północy Wielkopolski zaczyna powoli tracić na terenie, pod wpływem naporu nowej ludności, posuwającej się od brzegów Bałtyku w kierunku południowo-wschodnim.

Na południu Wielkopolski cmentarzyska z młodszej epoki bronzowej są mniej liczne i mniej mają typowych form ceramicznych. W powiatach: rawickim, odolanowskim i kępińskim pojawiają się typy naczyń, powtarzające się także na sąsiednim Śląsku. Urny mają tu naogół także kształt podwójniestożkowaty, lecz załom brzuśca jest więcej zaokrąglony, a poniżej niego nalepionych jest zwykle kilka wałków na brzuścu, mających służyć jako oparcie dla ręki, przy przenoszeniu naczyń z miejsca na miejsce. Także wśród przystawek spotyka się szereg odmian lokalnych. Doskonałością formy nie dorównują naczynia te okazom ceramiki z północnych powiatów Wielkopolski.

Kulturę ludności cmentarzysk „łużyckich“ pozwalają nam poznać dokładniej jeszcze „skarby“ współczesne, zawierające znaczną nieraz ilość wyrobów metalowych. Wynika z nich, że ludność ta posiadała własny przemysł bronzowy, o czym świadczy cały szereg form lokalnych, gdzieindziej niespotykanych, że jednak sprowadzała także liczne wyroby w drodze handlu. Przedmioty znajduwane świadczą o istnieniu stosunków handlowych zarówno z północą (z krajami nadbałtyckimi i Skandynawją) jak z południem (z Węgrami, Czechami, krajami naddunajskimi i alpejskimi).

Zabytki z grobów szkieletowych z początku epoki bronzowej oraz skarby bronzowe mieszczą się w gablotach 1—6. a wykopaliska z cmentarzysk ciałopalnych z środkowej i późnej epoki bronzowej w szafach ściennych V—XII.

Gablota 1.

Znajdują się tu 3 znaleziska gromadnie przedmiotów z czystej miedzi, odkryte w *Skarbieńicach*, w pow. żnińskim, oraz w *Bytyniu* i *Rudkach*, w pow. szamotulskim. Skarb bytyński zawierał m. i. dwa posążki wołków z długimi rogami, połączonych jarzmem. Miały one zapewne przeznaczenie religijne. Dalej widzimy tu bogaty skarb z I okresu brązowego, odkryty w *Granowie*, w pow. grodziskim (piękne sztylety i mieczyki szerokie!)

Gablota 2.

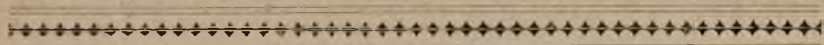
Reszta skarbów i kilka luźnych znalezisk z I okresu brązowego, oraz zawartość dwóch grobów szkieletowych z tego czasu, odkrytych w *Skarbieńicach*, w pow. żnińskim, oraz w *Granówku*, w pow. kościańskim. W skarbie *ponieckim* na wyszczególnienie zasługuje tarczka ozdobna z uszkiem na stronie odwrotnej, noszona widocznie u pasa lub na piersiach. Posiada ona większą niż zwykle domieszkę cyny, co nadaje jej wygląd białawy. Z luźnych znalezisk godna uwagi jest olbrzymia bransoleta brązowa, znaleziona w *Jaroszewie*, w pow. żnińskim.

Gablota 3.

Skarby i luźne znaleziska z II okresu brązowego. Na szczególną uwagę zasługują tu skarby z *Ponieca* oraz z *Grodniczy*, w powiecie gostyńskim. Drugi z nich zawierał m. i. dwie pary doskonale zachowanych naramienników spiralnych z szerokiej taśmy brązowej, zdobionych zygzakami. Są one zapewne importem węgierskim.

Gablota 4.

Zawiera skarby i oddzielne znaleziska z II i III okresu brązowego oraz zawartość dwóch grobów szkieletowych z końca

okresu II. Wyszczególniamy tu smukły miecz oraz siekierkę brązową z piętką, pochodzące z większego skarbu z II okresu brązowego, wyłowionego w Warcie pod Radzimiem, w pow. obornickim¹⁾, oraz drugi miecz, nieco odmienny, znaleziony w Gopie (okr. III), dalej 3 podwójne tarcze spiralne z złotego drutu, znalezione razem z innymi przedmiotami złotymi w Brzeziu, w pow. pleszewskim, oraz złotą bransoletę spiralną z podwójnego drutu, pochodzącą ze skarbu, odkrytego w Witkowicach, w pow. szamotulskim. Na uwagę zasługują dalej wspomniane już znaleziska z grobu szkieletowego w Broniszewicach, w pow. pleszewskim oraz z drugiego grobu podobnego, odkrytego w nieznannej bliżej miejscowości na Kujawach (być może w Szarleju nad Gopłem). Z grobu szkieletowego pochodzi także — być może — szpila z główką w kształcie koła, nieznanego bliżej pochodzenia. Wreszcie widzimy tu siekierkę z wystającymi brzegami z dorobioną oprawą drewnianą, wzorowaną na oryginalnych rękojeściach, jakie dochowały się w osadach nawodnych szwajcarskich.

Gablota 5.

Skarby z młodszej epoki brązowej (okr. IV i V). Najbogatszy z nich, odkryty w Słupach, w pow. niezawskim, (już na obszarze Królestwa), zawiera m. i. szereg naramienników, pustych wewnątrz, odlanych widocznie naokoło jądra glinianego, dalej naczynie kute z blachy brązowej z niezgrabnie odlanym, zapewne później dodanym uchem, kilkanaście tarcz ozdobnych, stanowiących prawdopodobnie część upręży końskiej, wreszcie szpilę ogromną z główką w kształcie płaskiej tarczy spiralnej oraz dwie sztabki surowego brązu. Na uwa-

¹⁾ Inne części tego skarbu znajdują się w miejscowym Muz. ces. Fryderyka oraz w berlińskim Mus. f. Völkerkunde.

gę zasługuje także miecz z bogato zdobioną, osobno odlaną rękojeścią, znaleziony w Odolanowie.

Gablota 6.

Zawiera dalszy ciąg skarbów i luźnych znalezisk z młodziej epoki brązowej. Do najciekawszych należy skarb, odkryty w Przybysławiu, w pow. jarocińskim, który oprócz szeregu przedmiotów uszkodzonych, zawierał kilka brył rudy brązowej oraz surowego żelaza. Była to najwiedoczniej własność wędrownego kowala i odlewcy, który skupował przedmioty uszkodzone celem powtórnego ich przelania, a w chwili niebezpieczeństwa zakopał je wraz z zapasami rudy surowej, którą posiadał. Fakt, że razem z wyrobami brązowymi znalazło się tu żelazo, znamienne jest dla końca epoki brązowej (okr. V), z której skarb nasz pochodzi.

W gablocie tej widzimy prócz tego szereg rozmaitego typu siekierok brązowych, ułożonych w porządku chronologicznym, aby pokazać stopniowy rozwój tego narzędzia, wreszcie kopje gipsowe kilku kamiennych form do odlewu sierpów brązowych oraz siekierok z tulejką. Formy te składały się z dwóch części, tak że po wykonaniu odlewu można było przedmiot łatwo wydobyć i formy tej samej używać wielokrotnie. Do innych wyrobów, np. wzmiankowanych poprzednio naramienników wewnątrz pustych, używano form bardziej skomplikowanych, lepionych z gliny, które celem wydobywania przedmiotu trzeba było rozbijać i dla powtórnego odlewu lepić na nowo.

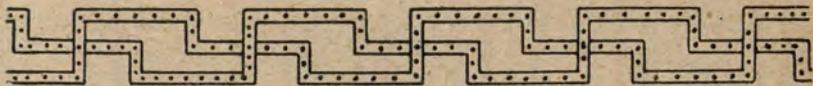
Gablota 7 i 8.

Zawierają skarby z wczesnej epoki żelaznej, o których bliższe szczegóły mieszczą się poniżej.

Szafa V.

Szafy V — IX zawierają naczynia i drobne przedmioty brązowe z cmentarzysk ciepłopalnych typu „łużyckiego“

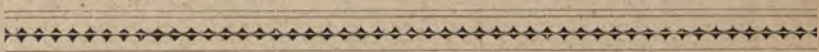
z północnej części Wielkopolski. Pochodzą one przeważnie z późnej epoki bronzowej. W szafie V mieści się przede wszystkim zawartość dwóch wielkich cmentarzysk, odkrytych w Lubaszu, w pow. czarnkowskim, oraz w Wrzeszczynie, w pow. wieleńskim, dalej wykopaliska z kilku innych cmentarzysk tegoż typu z pow. wieleńskiego, wyrzyckiego, czarnkowskiego, międzychodzkiego i obornickiego. U kilku naczyń z pod Czarnkowa widać już próby czernienia powierzchni, co upowszechnia się dopiero w początku epoki żelaznej.

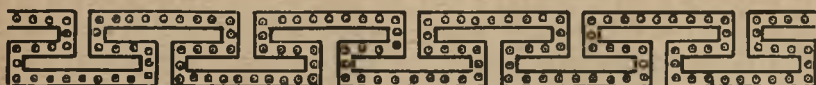
Szafa VI.

Wypełniają ją przeważnie wykopaliska z wielkiego cmentarzyska z Rudek, w pow. obornickim. Jeden z grobów rudeckich zawierał dużych rozmiarów grzechotkę w kształcie poduszki, z 4 otworami w rogach (*półka górna*). Z naczyń na szczególną uwagę zasługuje (*na półce środkowej*) urna z wyobrażeniem grzebyka na brzuscu, kilkakrotnie powtórzonym, cenna jako świadectwo wczesnego używania tego przyboru toaletowego, który w oryginale znamy dopiero z czasów znacznie późniejszych. Dalej widzimy tu oryginalną miseczkę z wystającymi z dna dwoma sęczkami oraz gliniany ciężarek do wrzeciona (przędzlik), w grobach tego czasu rzadko spotykany.

Szafa VII.

Wypełniają ją w całości zabytki z bogatego cmentarzyska, odkrytego w Dobieszewku, w pow. szubińskim, Oprócz znacznej ilości urn i przystawek znaleziono tu szereg przedmiotów o charakterze zabawek. Do takich należą liczne grzechotki, zawsze prawie przedziurawione, mające bądź to kształt poduszek, bądź też naczyń, a nawet ptaków, dalej stoliki miniaturowe i maleńkie naczynka, do użytku praktycznego nie-

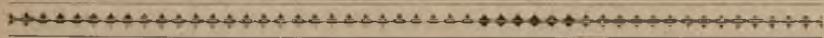
przydatne (*na półce górnej*). Z innych przedmiotów znaleziono tu dużych rozmiarów przęśliki, łyżeczkę glinianą z przedziurawionym trzonkiem oraz znaczną ilość drobnych przedmiotów brązowych, (szpile, pierścionki, wędka, strzałka, rylec, ułamki bransolet, naszyjników, sierpów itd.). Wśród naczyń wyróżniają się pułhary podwójniestożkowate z wysoką, pustą wewnątrz nóżką oraz naczynie doniczkowate z szeregiem otworów poniżej brzegu.

Szafa VIII.

Mieści się tu dalszy ciąg wykopalisk dobieszewskich (*na półce górnej*) oraz zabytki z kilku innych cmentarzysk, odkrytych w powiatach szubińskim i szamotulskim. Na wyróżnienie zasługują znaleziska z *K i ą c z y n a*, w pow. szamotulskim, (*na półce środkowej*), pochodzące po części już z początku epoki żelaznej, o czym świadczą np. piękne trojaczki z barwnie zdobioną powierzchnią. Tegoż czasu sięga częściowo także cmentarzysko *s ł o p a n o w s k i e* (w tymże powiecie), które m. i. dostarczyło trzech przedmiotów kamiennych niewiadomego przeznaczenia oraz kilku tzw. kadzielnic, typowych dla początku epoki żelaznej.

Szafa IX.

Półkę górną zajmują tu znaleziska z *Lipnicy*, w pow. szamotulskim, z szeregiem typów miejscowych, gdzieindziej niespotykanych lub rzadkich, jak np. płaskie kubki doniczkowate o jednym uchu. Resztę szafy wypełniają wykopaliska z cmentarzysk „*Jużyckich*“, odkrytych w powiatach wągrowieckim, żnińskim, inowrocławskim, mogileńskim, gnieźnieńskim, dalej w mieście Poznaniu i obu powiatach poznańskich. Na uwagę zasługuje tu naczynie z *I n o w r o c ł a w i a*, zdobione linią falistą na brzuścu, czerpak ucharty z *J a n k o w a*, w pow.

mogileńskim, o czarnej, lśniącej powierzchni (*oba na półce środkowej*), wreszcie naczynie podwójniestożkowate o pięciobocznym przekroju z wysoką, cylindryczną szyjką z III okr. bronz., znalezione w Kraplewie, w pow. poznańskim zachodnim (*na półce dolnej*).

Szafy X—XII.

Zawierają wykopaliska z wielkiego cmentarzyska z końca epoki bronzowej, odkrytego w Lipiu, w pow. kępińskim i zbadanego umiejętnie przez Zofję hr. Szembekównę z Siemianic, która rozkopała tu ogółem 81 grobów. Oprócz przedmiotów bronzowych znaleziono tu w jednym z grobów (nr. 38), pod urną, siekierkę kamienną z otworem, która mogłaby być współczesną z cmentarzyskiem, bo podobne odosobnione wypadki przetrwania w użyciu narzędzi kamiennych aż do końca epoki bronzowej a nawet do początku epoki żelaznej znamy i z innych miejscowości. Ponieważ jednak znaleziono na miejscu cmentarzyska także wyroby krzemienne oraz typową ceramikę neolityczną, najprawdopodobniej i siekierkę uważać należy za wyrób wcześniejszy, pochodzący z osady neolitycznej, która istniała ongiś na miejscu, użytą w epoce brązu jako cmentarzysko. W szafie XII na dole mieszczą się jeszcze wykopaliska z kilku innych cmentarzysk „łużyckich“, odkrytych w pow. kępińskim.

Epoka żelazna.

Pierwsze wyroby żelazne dotarły do nas około r. 1000 przed Chr., lecz dopiero w połowie VIII w. używanie nowego kruszcu upowszechniło się tak dalece, że możemy odtąd mówić o epoce żelaznej. Początkowo sprowadzano zapewne surowiec z daleka, podobnie jak bronz, z czasem jednak zaczęto wykonywać obfite miejscowe pokłady rudy darniowej, co unie-

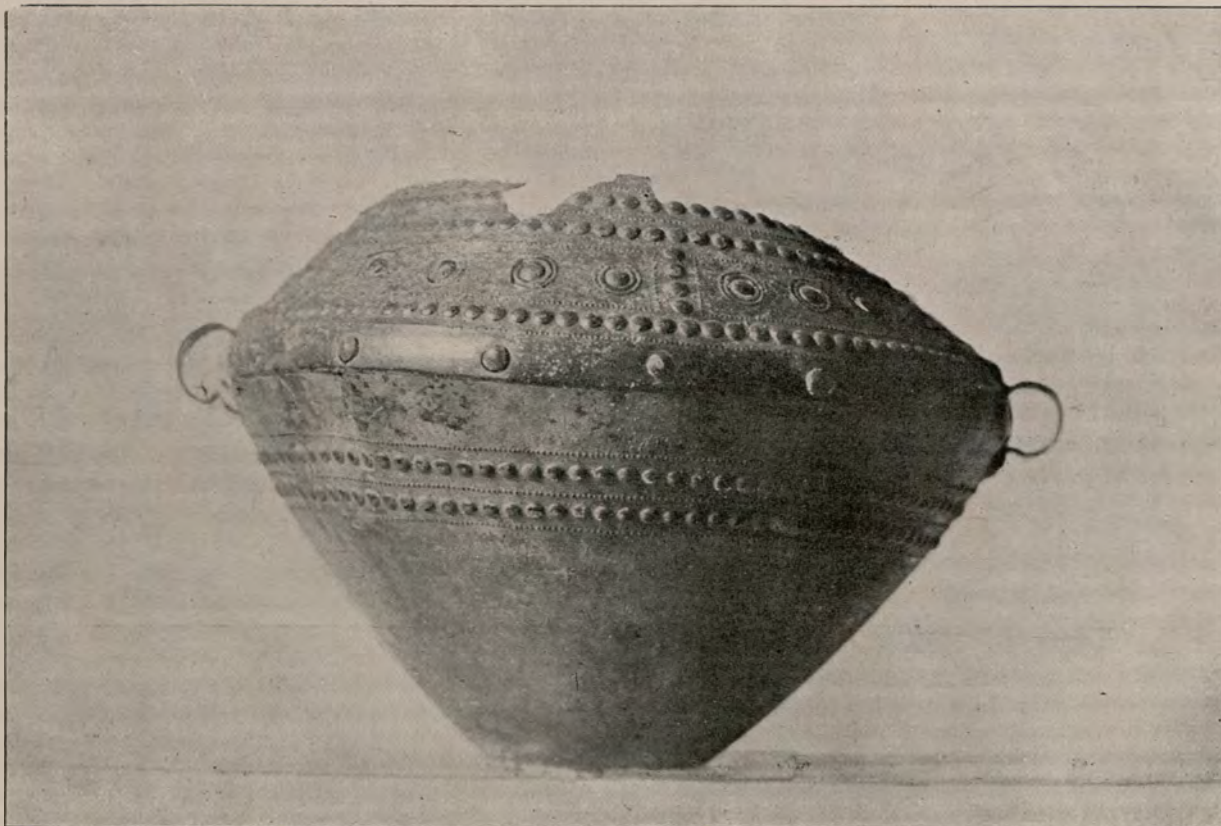

Główne typy zabytków ze skarbu z II okresu brązowego, znalezione w Grodnicy, w pow. gostyńskim (2, w. n.).

Ryc. 1-4 bransolety, 5-6 i 8 naramienniki wzgl. nagolenniki spiralne, 7 siekierka z wystającymi brzegami.

Naczynie bronzowe z V okresu brązowego, znalezione w Unji, w pow. wrzesińskim (1¹/₂ w. n.).

<http://rcin.org.pl>

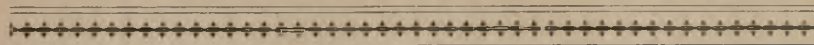

zależniło ludność od zagranicznego dowozu. Prymitywne piece do wytapiania żelaza znamy u nas licznie z czasów przedhistorycznych, mianowicie z pow. ostrzeszowskiego i jarocińskiego lecz także z Sołacza pod Poznaniem. Najstarsze znane dotąd piece tego rodzaju pochodzą z tzw. epoki rzymskiej.

W początku epoki żelaznej, którą — podobnie jak bronzową — dzielimy na szereg okresów, ziemie nasze zaludnione były przez ten sam lud, który mieszkał tu już w środkowej i późnej epoce bronzowej i pozostawił po sobie rozległe cmentarzyska ciałopalne typu „łużyckiego“. W okresie tym, który nazywamy zwykle *halsztackim*,*) kultura „łużycka“ dochodzi do szczytu swego rozwoju. Przedewszystkiem ceramika odznacza się obecnie niezwykle starannem wykończeniem, dobraną ornamentyką i zastosowaniem rozmaitych zdobyczy technicznych. Po raz pierwszy spotykamy teraz naczynia malowane, bądź jednobarwne, bądź wielobarwne, robione zwykle z bardzo delikatnej glinki, dalej okazy o czarnej, lśniącej powierzchni, powlekane zapewne grafitem (względnie węglem grafitycznym, powstającym przy stygnięciu topionego żelaza). Ponownie wreszcie spotykamy się z inkrustacją naczyń, znaną nam już z okresu neolitycznego. Obok naczyń, które służyły ongiś do użytku praktycznego, znajdujemy w grobach tego czasu rozmaite wyroby gliniane, mające charakter zabawek lub o przeznaczeniu zagadkowym, np. dwojaki i trojaki, tzw. kadzielnice, naczynka piętrowe itd.

W okresie najświetniejszego rozkwitu spada na ludność, reprezentowaną przez owe cmentarzyska typu łużyckiego, katastrofa w postaci najazdu nowego szczepu o odmienniejszej kulturze, przybywającego z północy. Szczep ten grzebie swych zmarłych w czworokątnych *grobach skrzynkowych*,

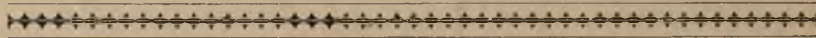
*) Według miejscowości Hallstatt, w Austrii Górnej, gdzie odkryto szczególnie bogate i typowe cmentarzysko z tego czasu.

budowanych z płaskich płyt kamiennych; zawierają one zwykle większą ilość urn z popiołami, były zatem grobami rodzinnymi. Ceramika tej ludności — w przeciwstawieniu do okazów garncarstwa kultury „łużyckiej“ — przedstawia się dość ubogo. Przeważają tu naczynia baniaste z brzuścem chropowatym i szyjką gładzoną, z trzema zazwyczaj guzami w miejsce uch. Najcharakterystyczniejsze zjawisko stanowią w tej grupie naczynia, ozdobione na szyjce wyobrażeniem twarzy ludzkiej, tzw. *urny twarzowe*. Znaczna część naczyń zaopatrzona jest w pokrywy, przypominające kształtem czapki. W umiejętności obrabiania metali ludność grobów skrzynkowych przewyższała za to przedstawicieli kultury „łużyckiej“, jak tego dowodzą wspaniałe jej wyroby brązowe i żelazne, znane nam mianowicie ze skarbów tego okresu. W grobach samych większość przedmiotów kruszcowych znajdujemy niestety zniszczoną z powodu powstałego w tym czasie zwyczaju palenia wraz ze zmarłym także całego jego wyposażenia, danego mu do grobu — z wyjątkiem jedynie naczyń. Zwyczaj ten wytworzył się zapewne na tle wierzeń animistycznych, według których i przedmioty, używane przez człowieka, posiadają jakąś duszę, którą należy wyzwolić przez spalenie przedmiotu w ogniu, aby mogła podążyć za zmarłym w świat pozagrobowy.

Równocześnie prawie z grobami skrzynkowymi występują *groby* tzw. *kloszowe*, w których popielnica przykryta jest wielkim naczyniem, odwróconem do góry dnem, jak gdyby kloszem ochronnym. Ludność reprezentowana przez oba te rodzaje grobów pojawia się w Wielkopolsce około r. 500 przed Chr., i szerzy się w wiekach następnych coraz dalej ku południowi, ujarzmiając wzgl. wypierając ludność ementarzysk tzw. „łużyckich“. Dochodzi ona w końcu aż do Śląska, gdzie przekracza nawet Odrę, ku wschodowi zaś sięga po przez Wisłę aż do Bugu. W późniejszej fazie rozwoju kultury grobów skrzyn-

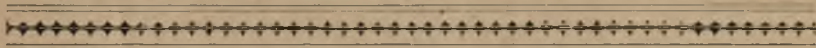

kowych w miejsce właściwych skrzyń kamiennych zjawiają się groby prostsze, obłożone jedynie wkoło i przykryte z góry kilku kamieniami.

Na jakie 100 do 150 lat przed Chrystusem pojawiają się — w miejsce dotychczasowych — groby z zupełnie odmiennym obrządkiem grzebalnym, tzw. *jamy ciotopalne*. Spalone kości nieboszczyka zmieszane są tu zawsze z popiołem i węglami, (resztkami stosu, na którym spalono zmarłego) i bardzo często nie mieszczą się w popielnicy, lecz w zwykłej jamie, wykopanej w ziemi. Posunięto się też w tym czasie o krok dalej w niszczeniu przedmiotów, dawanych zmarłym na drogę pośmiertną i palono wraz z nieboszczykiem nie tylko wyroby metalowe (ozdoby, broń i narzędzia), lecz także naczynia gliniane wzgl. brązowe, dawane mu z sobą do grobu. Czego zaś ogień nie strawił, to niszczone, gnąc i łamiąc przedmioty. W grobach z tego czasu spotykamy wyjątkowo dużo broni, wykonywanej, jak większość narzędzi a nawet ozdób, bez wyjątku prawie z żelaza. Przemysł metalowy ówczesny znajdował się pod silnym wpływem *kultury celtyckiej*, która w ostatnich wiekach przedchrystusowych wywierała podobnie przemożny wpływ na kraje środkowej i północnej Europy, jak później kultura rzymska. Okres tego oddziaływania kultury celtyckiej nazywamy *lateńskim* według miejscowości La Tène w Szwajcarii, gdzie odkryto osadę z charakterystycznymi dla tego czasu wyrobami.

Okolo narodzenia Chrystusa dostają się kraje nasze pod wpływy *kultury cesarstwa rzymskiego*, które wycisnęły wyraźne piętno na wielu wyrobach tego czasu. Wpływy te docierały do nas przez kupców rzymskich, udających się przez ziemie nasze do brzegów Bałtyku po bursztyn oraz inne produkty miejscowe, a przywożących z sobą wzamian za to rozmaite wyroby przemysłu rzymskiego, mianowicie ozdoby oraz naczynia brązowe i szklane. Droga handlu dostała się

do nas także wielka ilość monet rzymskich, których znamy z Wielkopolski przeszło 2000 sztuk. Możemy więc, mimo, że dzielnica nasza nigdy nie wchodziła w skład imperium rzymskiego, i u nas mówić o *okresie rzymskim*. Trwał on od nar. Chr. do końca IV w. po Chr., a dzielimy go na część starszą (do r. 200 po Chr.) i młodszą. W starszym okresie rzymskim część ludności zaczyna na nowo grzebać zmarłych niespalonych. W późnej epoce rzymskiej spotykamy obok grobów płaskich także mogiły kamienne (kurhany), usypane na tem samym miejscu, gdzie dokonano spalenia zmarłego, wprost nad dogasającymi szczątkami stosu.

Z czasu pomiędzy V a IX w. po Chrystusie znamy dotąd bardzo mało tylko zabytków. Ku końcowi młodszego okresu rzymskiego, w epoce *wędrówek narodów*, znaczna część ludności ziem naszych opuściła swe siedziby, ruszając ku południowi na podbój cesarstwa rzymskiego. Pozostali zaś, dzięki ustaniu dawniejszych stosunków handlowych z państwem rzymskim, podupadli i zubożeli kulturalnie. Dopiero w w. X a więc na samym schyłku czasów przedhistorycznych, mnożą się znów wykopaliska. Groby znane nam dotąd z tego *okresu wczesnohistorycznego*, są bez wyjątku nieciałopalne (szkieletowe), o dość ubogiej zwykle zawartości. Spotykamy w nich rzadko tylko naczynia i broń; groby męskie zawierają przeważnie tylko nożyk żelazny, raz po raz sprzączkę lub żelazne okucie wiadra, groby żeńskie charakteryzują oryginalne ozdoby, tzw. kabłączki skroniowe. Ubogie wyposażenie grobów było wynikiem panującego wówczas zwyczaju, nie zaś ubóstwa, bo o znacznym stopniu zamożności ludności ówczesnej mówią nam liczne znane z tego okresu *skarby srebrne*, składające się z wielkiej nieraz liczby monet rozmaitych i ozdób srebrnych. Wśród monet spotykamy w okresie dawniejszym najczęściej arabskie, w skarbach późniejszych zaś obok węgierskich, czeskich, niemieckich, duńskich i angielskich

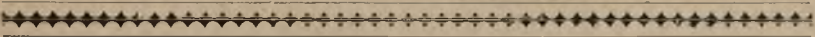
także monety beznapisowe polskie, tzw. krzyżówki. Znaczna część ozdób, znajdujących w tych skarbach, a często także monety, pokrajane są na kawałki, co tłumaczy się tem, że monety ówczesnej nie liczono, lecz odważano ją, dodając także kawałki surowego lub obrobionego srebra, które dla wyrównania wagi krajano nieraz na mniejsze części.

Ludność okresu wczesnohistorycznego mieszkała gromadnie w większych osadach, chroniąc się w czasie napadów do okopów obronnych tzw. grodzisk, skąd i cały okres ten nazywamy nieraz *grodziskowym*. Okopy te, przez lud nasz mylnie zazwyczaj nazywane „szańcami szwedzkimi“, budowano przeważnie wśród bagien i moczarów, nadając im najczęściej kształt okrągły lub owalny. Okopy czworoboczne i małe nasypy stożkowe, bez kotliny wewnątrz, należą przeważnie już do okresu historycznego. Są to pozostałości po rozmaitych grodach kasztelańskich i zamkach obronnych średniowiecznych. Inny rodzaj osad obronnych reprezentują tzw. *osady nawodne*, na palach zbudowane, w tym okresie szczególnie liczne, jakkolwiek znane u nas już w epokach poprzednich. W okresie wczesnohistorycznym pojawiają się u nas pierwsze naczynia, toczone na kole garncarskim.

Wykopaliska z epoki żelaznej mieszczą się w szafach XIII—XXXV i gablotach 7—22.

Gabloty 7—8.

Skarby i inne zabytki z początku epoki żelaznej. W *gablocie 7* na szczególną uwagę zasługują znaleziska gromadne z Chobienic, w pow. babimojskim, i Łuszkowa, w pow. kościańskim. Drugie z nich zawierało m. i. fibulę brązową typu Certosa oraz szczątki napierśnika. W skarbie odkrytym w Jaroszewie, w pow. żnińskim, najciekawsze są dwie obręcze czworograniaste (naszyjniki?) z *cyvny*, będącej wielką rzadkością w naszych wykopaliskach.

W *gablocie* 8 wyróżnia się z pomiędzy innych zabytków ozdobny napierśnik z *Mrowina*, w pow. poznańskim zachodnim, składający się z 14 (pierwotnie 16) pierścieni, spiętych w tyle kłanrą ażurową. Dalej widzimy tu ciekawy skarb, wyłowiony w *Gopie* (6 pierścieni, związanych ongiś drutem brązowym), oraz inny, znaleziony w *Orchowie*, w pow. mogileńskim, a zawierający, oprócz dwóch naszyjników skręcanych i pary bransolet, szpilę dużych rozmiarów z dwiema tarczami spiralnymi. Poza tem znajdują się tu odlewy ważniejszych przedmiotów z wielkiego cmentarzyska typu „*łużyckiego*“ z I okresu żelaznego (halsztackiego), odkrytego w *Gorszewicach*, w pow. szamotulskim, mianowicie odlew miecza brązowego z dolnem okuciem pochwy, siekierki żelaznej z inkrustacją złotą i złotem okuciem obucha, wreszcie fibuli brązowej w kształcie harfy. Oryginały tych przedmiotów, wraz z licznemi innemi zabytkami z tegoż cmentarzyska, znajdują się w miejscowem muzeum ces. Fryderyka.

Gabloty 9—10.

Mieszczą się tu wykopaliska z cmentarzysk ciepłalnych typu „*łużyckiego*“ z końca epoki brązowej i wczesnej epoki żelaznej, pochodzące z północnej i zachodniej części Wielkopolski. W *gabl. 9* widzimy m. i. okazałą szpilę brązową z beczułkowatą, osobno odlaną, pustą wewnątrz główką, znalezioną w *Łuszczewie* n. *Gopłem* (w pow. słupeckim w *Królestwie*) oraz dwa rzadkiego typu naszyjniki, znalezione we *Wszedzinie*, w pow. mogileńskim. W *gabl. 10* na szczególną uwagę zasługują znaleziska z osady palowej z początku epoki żelaznej, odkrytej w jeziorze *czeszewskim*. O wyglądzie takiej osadzie poucza wystawiona rycina, wyobrażająca podobną osadę nawodną, rekonstruowaną na podstawie szczątków, odkrytych w jeziorze *zurychskim*.

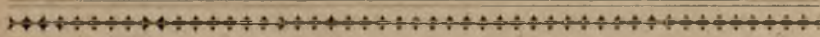
W pobliżu gabloty 9 — na słupkach pomiędzy oknami — znajdują się dwa naczynia bronzowe: olbrzymich rozmiarów wiadro i kociołek półkulisty z 2 uchami, wykopane razem w Choryni, w pow. kościańskim. Oba naczynia składają się z kilku kawałków cienkiej blachy, złączonych kunsztownie przy pomocy szerokich, płaskich nitów. Są one importem włoskim i świadectwem pradawnych stosunków handlowych, łączących dzielnicę naszą z półwyspem apenińskim. Dalszy ciąg wykopalisk z cmentarzysk „łużyckich“ z zachodniej i środkowej połaci Wielkopolski, mianowicie zaś ceramika, mieści się w szafach XIII—XXIII.

Szafa XIII.

Wykopaliska z pow. babimojskiego. Dwie górne półki zajmują naczynia i zabytki bronzowe z wielkiego cmentarzyska z końca epoki bronzowej i początku żelaznej, odkrytego w Starkowie, dolną zaś znaleźiska z cmentarzysk współczesnych w Przemęcie, Zaborowie, Błotnicy, Nowejwsi i Górsku. Ceramika z tych cmentarzysk odznacza się wyjątkowo pięknym, metalowym połyskiem.

Szafa XIV.

Naczynia i inne wykopaliska z cmentarzysk „łużyckich“ z pow. wschowskiego, grodzkiego i śmigieńskiego. Cmentarzysko włoszakowickie (*półka górna*) dostarczyło m. i. kilku charakterystycznych wyrobów kamiennych w kształcie serków i wałków cylindrycznych, nieznanego przeznaczenia. W Kotowie, w pow. grodzkim (*półka środkowa*) znaleziono w grobach oprócz pospolitych szpil i pierścionków także kilka brzytw bronzowych oraz szczypce, w cmentarzyskach tych rzadziej spotykane. Barchlin, w pow. śmigieńskim dostarczył m. i. ułamka czarki ozdobnej, malowanej purpurową farbą.

Szafa XV.

Dwie półki górne zajmują tu wykopaliska z Czacza, w pow. śmigielskim, dolną zaś zabytki z innych cmentarzysk „łużyckich“ w tymże powiecie. M. i. widzimy tu szczątki dwóch naczyń malowanych z początku epoki żelaznej, znalezionych w Goździchowie. Na wierzchu szaf XIV i XV mieści się ceramika z cmentarzyska, odkrytego w Separowie, w pow. grodziskim.

Szafa XVI.

Dalszy ciąg wykopalisk z powiatu śmigielskiego i kościańskiego. Na uwagę zasługują tu dwa płaskie talerze gliniane z szeregiem dołków, wyżłobionych palcami, znalezione w Granówku i w Jurkowie, w pow. kościańskim (*półka środkowa*). Służyły one zapewne jako podkładki przy pieczeniu płaskich chlebów w rodzaju dzisiejszych podpłomyków. Na *półce dolnej* widzimy m. i. maleńki czerpaczek z uszkiem haczykowatym, znaleziony w Donatowie, w pow. kościańskim, oraz zagadkowy przedmiot w kształcie postumentu z dwoma podłużnymi otworami, pochodzący z Gołębina, w tymże powiecie.

Szafa XVII.

Dwie półki górne zajmują tu wykopaliska z Rąbina, w pow. kościańskim. M. i. widzimy tu dwie oryginalne miseczki na trzech nóżkach i dwa wyroby gliniane w kształcie szpułek (*na półce górnej*), dalej 3 talerzyki gliniane do pieczenia, podobne do opisanych poprzednio (*na półce środkowej*). Na spodzie szafy mieszczą się znaleziska z rozmaitych cmentarzysk „łużyckich“ z powiatu śremskiego. Na wyszczególnienie zasługuje tu duża czarna popielnica z 4 wypukłościami stożkowatymi w części górnej brzośca, znaleziona w Lubiatowie, głęboka misa z nóżką, wykopana w Kunno-

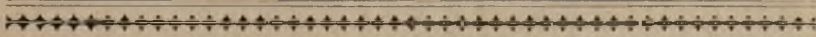
wie oraz uszkodzone „trojaczki“ (naczyńko złożone z trzech równych garnczków, połączonych z sobą kanałami), pochodzące z *K r z y ż a n o w a*.

Na prawo od szafy niniejszej — na słupku — stoj duża popielnica z środkowej epoki bronzowej, wykopana w *P r z e m ę c i e*, w pow. babimojskim, na lewo zaś ogromne naczynie jajowate, z powierzchnią chropowatą i karbowanym brzegiem, niewiadomego bliżej pochodzenia.

Szafa XVIII.

Dwie górne półki zajmują wykopaliska z wielkiego cmentarzyska, odkrytego w *M a n i e c z k a c h*, w pow. śremskim, które oprócz licznych okazów ceramiki dostarczyło także całego szeregu cennych wyrobów bronzowych i żelaznych. Widzimy tu m. i. ciekawe naczynie w kształcie ptaka, trojaczki, parę grzechotek dziecięcych, kilka naczynek miniaturowych, mających również charakter zabawek, dalej dwa uszkodzone naczynia z pustą, przedziurawioną nóżką, tzw. kadzielnice, które inni tłumaczą jako piecyki do odgrzewania potraw (wszystko na *półce górnej*). Wśród wyrobów metalowych z tego cmentarzyska, zwracają uwagę 3 olbrzymie naszyjniki żelazne, dalej dwie bransolety i para obręczy do ozdoby nóg, znalezione razem w jednym grobie. Poza tem wykopano tu siekierkę kamienną, o której nie wiemy, czy istotnie jest współczesną z resztą znalezisk.

Dolną część szafy zajmują cenne znaleziska ze *Ś r o d y*, wśród których jest kilka prawdziwych unikatów. Najciekawsza jest „kadzielnica“ z wyobrażeniem twarzy ludzkiej, zjawisko w kulturze „łużyckiej“ zupełnie odosobnione, a tłumaczące się oddziaływaniem kultury grobów skrzynkowych. Dalej widzimy tu ozdobną misę, z powierzchnią podzieloną na trójkąty, na przemian grafitowane i malowane (w kolorze purpurowym), wreszcie zgrabne naczyńko piętrowe. Z przed-

miotów metalowych znaleziono w grobach szpile brązowe, wisiorki w kształcie dwóch tarcz ślimacznicowych i pierścionki spiralne, poza tem znalazły się tu i paciorki szklane, niebieskie z żółtymi oczkami wzgl. zygzakami.

Szafa XIX.

Zawiera dalszy ciąg wykopalisk „łużyckich“ z pow. średzkiego. *Półkę górną* zajmują znaleziska z Hamra, (m. i. naczynko w kształcie rogu i dwa przęśliki), na *środkowej* mieszczą się wykopaliska z Nietrzanova, Sabaszczewa i Witowa, na spodzie szafy znajdują się m. i. zabytki z Włostowa (wśród nich płaska, jasnobrunatna czarka z purpurowymi i ciemno-brunatnymi ozdobami) i Rumiejek Szlacheckich (m. i. dwa naczynka z wydłużonymi uchami, osadzonemi na krótkiej łodydze).

Szafy XX—XXII.

Znaleziska z słynnego cmentarzyska typu „łużyckiego“ w Nadziejowie, w pow. średzkim, pochodzącego z wczesnej epoki żelaznej, a rozkopanego przez Doñaradzkiego, którego portret wisi ponad szafami niniejszemi. Cmentarzysko to, na którem znaleziono przeszło 300 grobów, dostarczyło ogromnej ilości bardzo rozmaitego kształtu naczyń oraz licznych zabytków brązowych i żelaznych. Znaczna część naczyń ma powierzchnię starannie czernioną, o silnym połysku, zdobioną zazwyczaj głęboko rytemi ornamentami, z śladami inkrustacji białą jakąś masą (*szafa XXI, półka górna i dolna*), inne mają powierzchnię barwnie zdobioną (gabl. 11 i 12). Wśród wyrobów metalowych przeważają ozdoby: pierścionki, bransolety a przede wszystkim szpile liczne z brązu i żelaza, m. i. szereg okazów tzw. „z łabędzią szyjką“, charakterystycznych dla początku epoki żelaznej (*szafa XXI, półka górna i środkowa, oraz szafa XXII, półka środkowa*). Do rzadszych

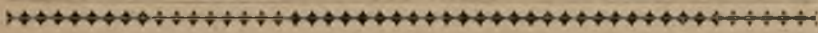
przedmiotów należą klamry do pasa i naszyjniki. Bardzo licznie znajdowano tu paciorki, przeważnie szklane, lecz także brązowe, bursztynowe, a nawet gliniane (*szafa XXII, półka środkowa*). Poza tem dostarczyło cmentarzysko nadziejewskie całej kolekcji narzędzi, przedewszystkiem noży żelaznych, brzytw i igieł; rzadkością jest znaleziony tu rylec brązowy. Z broni wykopano dwa oszczepy żelazne, a wydobyte z jednego z grobów wędzidło żelazne świadczy o używaniu koni, bądź to jako zwierząt pociągowych, bądź też do jazdy konnej (*szafa XXII, półka środkowa*).

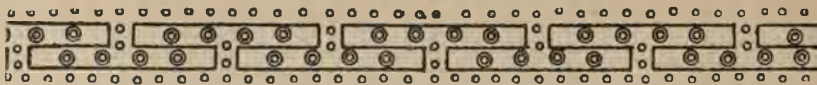
Gabloty 11—12.

Mieści się tu dalszy ciąg wykopalisk z cmentarzyska nadziejewskiego, mianowicie szereg tzw. kadzielnic, kilka wyrębów w kształcie szpulek, kolekcja naczyń malowanych (w tej liczbie jedno purpurowe, z wypukłym ornamentem zygzakowatym na brzuścu), kilka grzechotek oraz wyrobów minjaturowych z grobów dziecięcych, m. i. dwojaczki i dwa naczynka z czworobocznym otworem (*wszystko w gabl. 11*), dalej owalny półmisek z różkami na 4 nóżkach, dwa naczynia w kształcie zwierząt, które służyły może jako lampki, wreszcie szereg czarek i czerpaków, bogato wewnątrz zdobionych (*w gabl. 12*).

Szafa XXIII.

Na półce górnej wykopaliska z cmentarzyska typu „łużyckiego”, odkrytego w Pałczynie, w pow. wrzesińskim. Zabytki te, ofiarowane w r. 1857 przez Seweryna hr. Mielżyńskiego, stanowiły zaczątek całego działu przedhistorycznego naszego muzeum. Groby pałczyńskie bogato były wyposażone w przedmioty metalowe, wśród których przeważają ozdoby (żelazne i brązowe). Z narzędzi znaleziono tu rylec i siekierkę brązową. Półkę dolną i środkową tej szafy zajmują znale-

ziska z Sulęcina, w pow. średzkim, pochodzące — podobnie jak wykopaliska pałczyńskie — z końca epoki brzozonej (okres IV i V) i z początku epoki żelaznej.

Gabłota 13.

Wykopaliska z cmentarzysk „łużyckich“ z południowej części Wielkopolski (z powiatów: jarocińskiego, pleszewskiego, gostyńskiego, leszczyńskiego, ostrowskiego, odolanowskiego, ostrzeszowskiego i kępińskiego). Na szczególną uwagę zasługuje tu zbiór szpil i innych przedmiotów brzozoneych z cmentarzyska, odkrytego w Grabonogu, w pow. gostyńskim (m. i. widzimy tu ciekawy guz z 2 uchami), dalej zapinka (fibula) brzozonego typu Certosa, niewiadomego bliżej pochodzenia, oraz cenne wykopaliska żelazne z cmentarzyska, odkrytego w Jankowie, w pow. kępińskim. M. i. znajduje się tu żelazna siekierka z tuleją, naszyjnik żelazny, wewnątrz pusty i wędzidło końskie. Tylną część gabłoty zajmuje kolekcja siekierok kamiennych z otworami, o pięciobocznym przekroju, pochodzących częściowo z cmentarzysk typu „łużyckiego“, jak np. okaz znaleziony w Dobieszewku, w pow. szubińskim. Okazy te, odróżniające się od siekierok okresu neolitycznego, pochodzą z środkowej wzgl. późnej epoki brzozonej i utrzymały się jako przeżytek obok narzędzi brzozoneych. Być może, że nie miały one już znaczenia praktycznego, lecz tylko obrzędowe, jak np. noże krzemienne, używane do pewnych celów u Izraelitów. Dalszy ciąg wykopalisk z cmentarzysk „łużyckich“ z południowej części Wielkopolski, przedewszystkiem zaś ceramika, mieści się w szafach XXIV—XXVI.

Szafa XXIV.

Naczynia i zabytki metalowe z cmentarzysk „łużyckich“ powiatu gostyńskiego, rawickiego i jarocińskiego. Cmentarzy-

ska te dostarczyły znacznej ilości naczyń malowanych, które znaleziono np. w Poniecu i Karcu, w pow. gostyńskim, (*półka górna i środkowa*) oraz w Jutrosinie, w pow. rawickim (*półka dolna*). Jedno z malowanych naczyń ponieckich ma kształt ptaka. Na szafie niniejszej mieści się zawartość grobu ciałopalnego, odkrytego w Mieszkowie, w pow. jarocińskim.

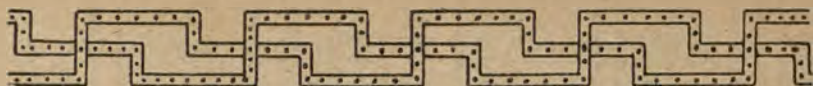
Szafa XXV.

Wykopaliska typu „łużyckiego“ z pow. jarocińskiego, krotoszyńskiego, ostrowskiego i odolanowskiego. Na szczególną uwagę zasługują tu znaleziska sulmierzyckie, obejmujące obok typowej popielnicy podwójniestożkowatej, z 4 poziomymi lisztwami w części dolnej, cały szereg form oryginalnych. Widzimy tu nasamprzód dwa owalne naczynka, przypominające kształtem tabakierki. Dziurki w narożnikach oraz w wieczku, jakie jedno z tych naczynek posiada, świadczą o tem, że noszono je na sznurku, zawieszono zapewne na szyji; służyły one może do przechowywania jakich lekarstw, ziół suszonych lub t. p. celów. Dalej widzimy tu kilka czerpaków, pięknie grafitowanych, mających zapewne naśladować naczynia metalowe; świadczą o tem wypukłości w pobliżu uszek, imitujące nity, które u naczyń brązowych przymocowywano rzeczywiście ucha w danych miejscach. Na szafie XXV umieszczono zawartość grobu ciałopalnego, odkrytego w Lgowie, w pow. jarocińskim.

Szafa XXVI.

Dwie półki górne zajmują tu wykopaliska z cmentarzyska „łużyckiego“, odkrytego na terytorjum miasta Kępna. Na półce dolnej mieszczą się zabytki z podobnego cmentarzyska w Słupi, w pow. kępińskim.

Gablota 14.

Wykopaliska z grobów skrzynkowych z początku epoki żelaznej (z okresu wczesnolateńskiego). Na szczególną uwagę zasługuje tu kilka urn twarzowych; najładniejszy okaz pochodzi z *L e d n o g ó r y*, w pow. gnieźnieńskim. Poza tem widzimy tu wieko urny z *R y s z e w k a*, w pow. żnińskim, z wyobrażeniem twarzy ludzkiej, oraz większą ilość wyrobów metalowych, częściowo stopionych, typowych dla kultury grobów skrzynkowych. Szczególnie licznie zachodzą szczypcy (pin-cety), dalej rozmaite ozdoby, jak szpile, wisiorki i pierścionki. Rzadkością są ślady broni, o której używaniu świadczą jedynie okucia metalowe skórzanych lub drewnianych pochew mieczów wzgl. sztyletów, jakie widzimy tu z *D z i e ć m i a r e k*, w pow. gnieźnieńskim i z *S z y m b o r z a*, w pow. inowrocławskim. Wprost unikatem w Wielkopolsce jest naszyjnik bronzowy w kształcie korony, znaleziony w *S t a w i e*, w pow. wrzesińskim. Niezwykły typ reprezentuje także szpila, znaleziona w *Ł u s z c z e w i e*, w pow. słupeckim (w Królestwie Polskiem). Reszta zabytków z grobów skrzynkowych z wczesnej epoki żelaznej, mianowicie zaś ceramika, mieści się w szafach XXVII—XXXII.

Szafa XXVII.

Mieszczą się tu znaleziska kultury grobów skrzynkowych z pow. wyrzyskiego, bydgoskiego i żnińskiego. Na wyszczególnienie zasługuje popielnica z *M ą k o w a r s k a*, w pow. bydgoskim, z plastycznym naśladownictwem naszyjnika (*na półce górnej*).

Szafa XXVIII.

Zawiera wykopaliska z pow. szubińskiego, węgrowskiego, inowrocławskiego, strzelińskiego i mogileńskiego. Na uwa-

gę zasługuje tu kilka naczyń z R z e s z y n a, w pow. strzeleńskim, o czarnej, lśniącej powierzchni, z śladami inkrustacji.

Szafa XXIX.

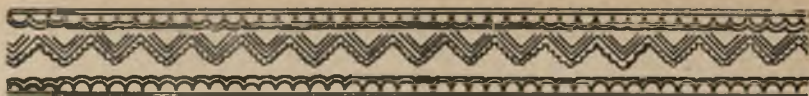
Ceramika z grobów skrzynkowych z pow. międzychodzkiego, nowotomyskiego, szamotulskiego, obornickiego oraz śmigielskiego. Na wierzchu szaf XXVII—XXIX mieści się zawartość bogatego grobu skrzynkowego, odkrytego w T u c z n i e, w pow. inowrocławskim, który oglądać można odbudowanej na dziedzińcu muzealnym.

Szafa XXX.

Wykopaliska z grobów skrzynkowych, odkrytych w mieście Poznaniu, obu powiatach poznańskich, w pow. kościańskim, śremskim, śmigielskim i średzkim. Na szczególną uwagę zasługują tu zabytki z grobu, odkrytego w r. 1918 w Ł ę c z y c y, w pow. poznańskim zachodnim. Składają się one z kilku naczyń, stojących na wierzchu szafy niniejszej, oraz dwóch przedmiotów brązowych; stopionej zapinki (fibuli) brązowej typu Certosa (z V. w. przed Chr.) oraz szczypiec brązowych, również uszkodzonych w ogniu (*na półce górnej*). Dalej wyszczególniają się tu wykopaliska z B r z o z ó w c a, w pow. kościańskim, gdzie znaleziono m. i. 2 szpile brązowe z łabędzią szyjką oraz oryginalne naczynie z wylewem (*półka środkowa*), wreszcie pięknie zdobione naczynie z K o s t r z y n a, w pow. średzkim (*na półce dolnej*).

Szafa XXXI.

Zawiera resztę wykopalisk z pow. średzkiego, dalej z pow. gnieźnieńskiego, witkowskiego, wrzesińskiego i jarocińskiego. Szczególnie cenne są zabytki z P a ł c z y n a, w pow. wrzesińskim, skąd posiadamy m. i. czarną smukłą popielnicę i kubek cylindryczny bez ucha.

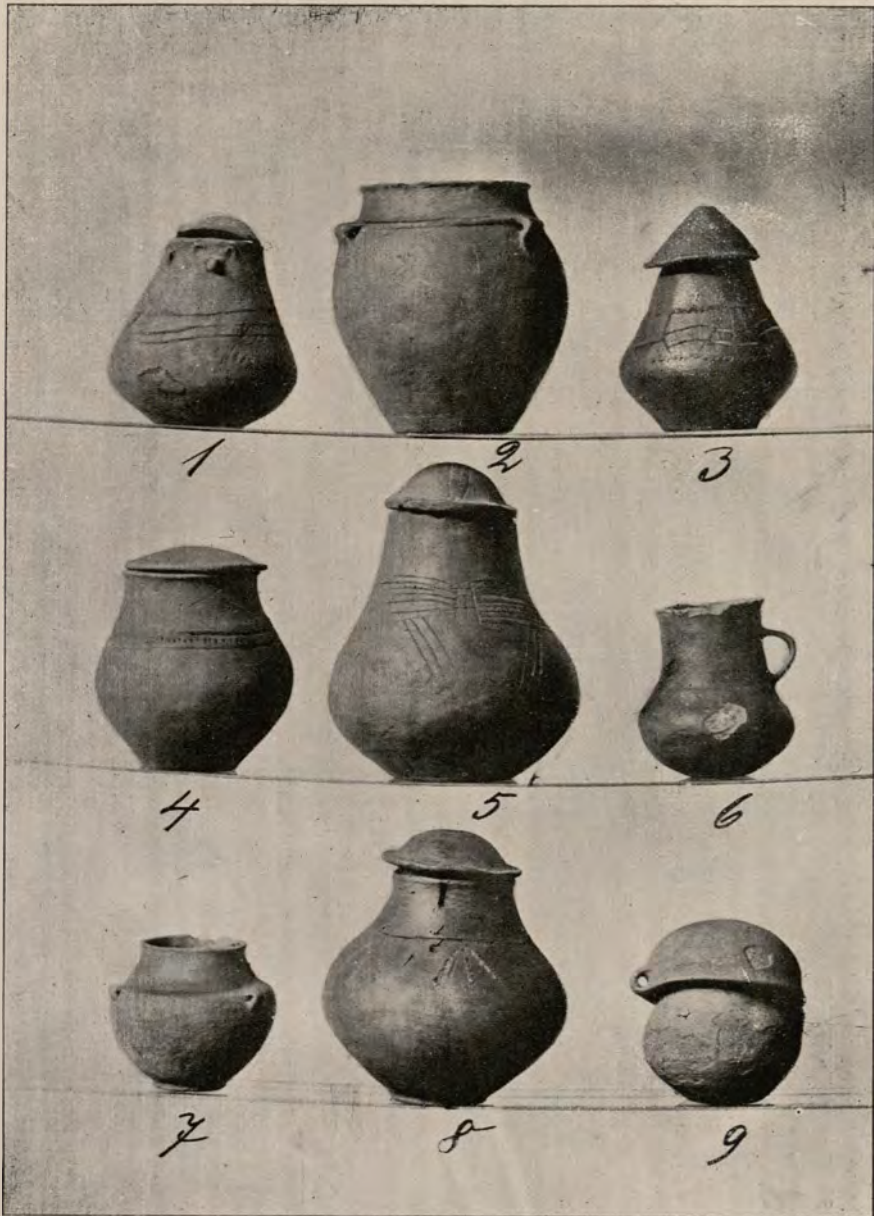
Szafa XXXII.

Na półce górnej wykopaliska z grobów skrzynkowych z pow. leszczyńskiego, rawickiego, pleszewskiego i ostrowskiego. Dwie półki dolne zajmują dwie urny ozdobne z grobów skrzynkowych, nieznanego bliżej pochodzenia, oraz wykopaliska z grobów kloszowych. Na uwagę zasługuje tu fragment naczynia z plastycznym naśladownictwem kółka, wiszącego w uchu naczynia. Ogromny, dobrze zachowany klosz z grobu kloszowego, odkrytego w Topolnie, w Prusach Królewskich, stoi obok na słupie.

Gablota 15.

Wykopaliska z jam ciałopalnych i grobów popielnicowych z późnego okresu lateńskiego (ostatni wiek przed Chrystusem). Na szczególną uwagę zasługują tu 2 miecze żelazne, znalezione w Sepnie, w pow. kościańskim, oraz w Przemęcie, w pow. babimojskim, dalej dwa środkowe okucia tarczy tzw. umba (dzioby), znalezione w Twardowie, w pow. jarocińskim i w Mełpinie, w pow. śremskim. Okaz twardowski ciekawy jest z tego względu, że wykazuje ślady dawnej reparacji. Cały wierzch ongiś odłamał się i został zastąpiony nowym, przymocowanym przy pomocy kilku nitów. W Twardowie znaleziono także inne okucie tarczy, tzw. imacz, za który trzymano tarczę w ręku, oraz nożyce żelazne, nową zdobycz tego okresu. Dalej wyszczególnić należy wykopaliska w szedzińskie, w pow. mogileńskim, gdzie znaleziono m. i. dwie fibule typu bornholmskiego oraz brązową klamrę do pasa, zakończoną główką zwierzęcą, która dostała się do nas zapewne drogą handlu z terytorjum celtyckiego. Wielu cennych zabytków z okresu lateńskiego dostarczyło także cmentarzysko, odkryte w Tucznie, w pow. inowrocławskim.

Ceramika kultury grobów skrzynkowych z wczesnej epoki żelaznej (¹/₆ w. n.).
 Ryc. 1 z Siedlimowa, w pow. strzelińskim, 2 Brzozówca, w pow. kościańskim,
 3 z Kostrzyna, w pow. średzkim, 4 Zydowa, w pow. szubińskim, 5 z W. Kołudy,
 w pow. inowrocławskim, 6 z Szeląga, w pow. poznańskim wschodnim, 7 z Pał-
 czyną, w pow. wrzesińskim, 8 z Wielkopolski, 9 z Skarbenic, w pow. żnińskim.

Wykopaliska z jam ciepalnych z późnego okresu lateńskiego.

Nry 2, 4 i 7 z brązu, reszta z żelaza (3° w. n.).

Ryc. 1 miecz zgięty rytualnie, 2–5 klamry do pasa, 6 imacz tarczy, 8 dziób tarczy (umbo), 7 i 13–15 zapinki (fibule), 9–10 groty oszczepów, 11 nóż prosty, 12 nożyk sierpikowaty. Ryc. 1 i 9 z Mylina, w pow. międzychodzkiem, 2 z okolicy Żnina, 3–4 i 7 z Wszedzina, w pow. mogileńskim, 6 i 8 z Woli Książęcej, w pow. jarozińskim, 10 z Małpina, w pow. śremskim, 11 z Wyskoci, w pow. kościańskim, 12–14 z Tuczna, w pow. inowrocławskim, 15 z Kaźmierza, w pow. szamotulskim.

Gablota 16.

Gablota 16—19 zawierają wykopaliska z epoki rzymskiej (I—IV w. po Chr.). W gablocie 16 mieszczą się zabytki z północnej części Wielkopolski. Do najcenniejszych należą tu znaleziska z Szelağa pod Poznaniem, gdzie odkryto znaczną ilość bogato wyposażonych grobów ciałałalnych i szkieletowych z tej epoki. M. i. znaleziono tu wiadro z drzewa cisowego z pięknymi okuciami z blachy bronzowej, 2 bransolety srebrne, 2 wiśiorki złote z ornamentem filigranowym, parę ostróg bronzowych oraz piękne paciorki szklane i bursztynowe (m. i. dwa okazy z mozaiki). Poza tem znajduje się w tej gablocie ozdobny grzebień kościany, znaleziony w Zrazimiu, w pow. żnińskim, kielzno końskie bronzowe z żelaznem wędzidłem, wykopane w Ostrówku, w pow. strzeelińskim, uszkodzony kocioł bronzowy z dwoma masywnymi (odlutowanymi) uchami, znaleziony w Tarnówku, w tymże powiecie (import rzymski). Wreszcie wymienić należy egipski posążek Izydy z Horusem na łonie, wykopany w Małachowie, w pow. witkowskim, a będący również świadectwem stosunków handlowych dzielnicy naszej z krajami imperjum rzymskiego.

Gablota 17.

Znazuje się tu dalszy ciąg wykopalisk z epoki rzymskiej, przeważnie pochodzących z południowej części Wielkopolski. Z cenniejszych zabytków wyszczególniamy górne i dolne okucie rogu do picia, znalezione w Czaczu, w pow. śmigielskim, szczątki dwóch stopionych naczyń bronzowych rzymskich, wykopanych w Karcu, w pow. gostyńskim, zdobiony oszczep żelazny z Twardowa, w pow. jarocińskim, a przede wszystkim cenne wykopalisko z Siedlikowa, w pow. ostrzeszowskim. W przedhistorycznym piecu do topienia żelaza natknęto się tu na skarb srebrny z epoki rzymskiej.

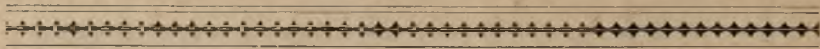

zawierający oprócz pewnej ilości monet rzymskich dwie srebrne, pozłacane zapinki (fibule), sprzączkę oraz sztabę srebra surowego z śladami nacięć (rodzaj monety pierwotnej). Wreszcie na uwagę zasługują tu wykopaliska z Sulmierzyc, w pow. odolanowskim, gdzie znaleziono m. i. dziób tarczy (umbo) z śladami przedhistorycznej reparacji oraz oryginalny grot oszczepu z jednym tylko zadziorem.

Gabloty 18—19.

Gabloty te zawierają wykopaliska z wielkiego cmentarzyska, odkrytego w Siemińskich, w pow. kępińskim, a zbadanego systematycznie przez Zofję hr. Szembekównę. Pochodzi ono — z wyjątkiem kilku grobów późnolateńskich — z wczesnej epoki rzymskiej a rozkopano na niem 81 grobów. Z wykopalisk tych, ułożonych porządkiem grobów, wymieniamy następujące ważniejsze okazy. Z dwóch grobów najpierw odkrytych, których zawartość zmieszano po odkopaniu, pochodzi m. i. pogięty pręt żelazny, zakończony rodzajem widełek z trzema zębami (zapewne pogrzebacz?), ozdobna sprzączka bronzowa, bronzowa brzytwa półksiężycowata oraz młotek żelazny. Grób 4 dostarczył kompletnego wyposażenia wojownika ówczesnego, mianowicie tarczy, z której dochowały się oczywiście tylko okucia metalowe (dziób i imacz), dalej grotów oszczepu i dzirytu z zadziorami, pary ostróg, brzytew, nożyc i noża. W grobie 8 odkryto oprócz pięknej fibuli i innych drobniaków brązowych okazały dzban brązowy wyrobu rzymskiego (kapuańskiego). Wszystko to znajduje się w *gablocie 18*.

W *gablocie 19* na wyszczególnienie zasługuje grób 38, który oprócz szczątków 4 naczyń zawierał fibulę brązową, długą szpilę z główką profilowaną, nożyk prosty i sierpikowaty, długą igłę, 2 kółka żelazne, przęślik oraz wisiołek kościany (amulet?). Jest to typowy grób kobiecy, który wy-

posażano zwykle jeszcze w szkatułki drewniane, z których dochowały się jedynie żelazne okucia i sprężyny zamka oraz klucze (por. np. groby 28, 34, 40 i 64). W grobie 44 zwraca szczególną uwagę miecz obosieczny, kilkakrotnie zgięty, kamień okrągły, używany do krzesania ognia¹⁾ oraz ułamek naczynia, zdobionego w niezwyklej u nas technice: przy pomocy kółka ząbkowanego, podobnego do używanych dziś przez krawcowe. Naczynia podobnie zdobione znamy poza tem wyłącznie z przestrzeni między Odrą a Łabą.

Reszta wykopalisk z epoki rzymskiej, mianowicie ceramika, znajduje się w szafach ściennych XXXIII — XXXIV.

Szafa XXXIII.

Ceramika i inne wykopaliska z epoki rzymskiej, z północnej części Wielkopolski, mianowicie z Kujaw. Z ciekawszych okazów wyszczególniamy czarną, lśniącą, pięknie zdobioną popielnicę z *P i a s k ó w*, w pow. strzelińskim (*półka górna*) oraz szereg naczyń z późnej epoki rzymskiej, znalezionych w *B o ż e j e w i c a c h*, w pow. inowrocławskim (*na półce środkowej*).

Szafa XXXIV.

Zawiera dalszy ciąg wykopalisk z epoki rzymskiej. Na szczególną uwagę zasługuje tu garnek jajowaty z ornamentem grzebykowym, znaleziony w *Z a o r l u*, w pow. rawickim, piękne naczynie, zdobione meandrem, z *S z a d k a*, w Król. Pol. (*na półce górnej*), waza czarna z trzema uchami, niewiadomego bliżej pochodzenia, wreszcie pocięty i stopiony dzban brzozy rzymski z wylotem w kształcie liścia koniczyny, znaleziony w *P r u s i n o w i e*, w pow. jarocińskim (*na półce środkowej*).

¹⁾ Czyniono to przy pomocy krzesiwa żelaznego, jakie znaleziono np. w grobie 33. Podobne kamienie znalazły się jeszcze w gr. 30, 41 i 45.

Gablota 20.

Zawiera zabytki z epoki wędrówek ludów (brakteat złoty z Wapna!), skarby srebrne z okresu wczesnohistorycznego oraz wykopaliska z grobów szkieletowych tegoż okresu. Wśród skarbów na szczególną uwagę zasługuje znalezisko z Psar, w pow. odolanowskim, obejmujące m. i. piękny skręcany naszyjnik i podobną bransoletę, mały kabłączek skroniowy oraz kołczyki i paciorki z ornamentem filigranowym. Pomiedzy zabytkami, pochodzącymi z grobów ówczesnych, wyróżniają się wykopaliska z Iwna, w pow. średzkim, gdzie znaleziono m. i. żelazne okucie wiadra, ostrogę i grot oszczepu. W innych znaleziskach przeważają kabłączki skroniowe, paciorki oraz szczątki naczyń.

Gablota 21.

Wykopaliska z grodzisk i okopów okresu wczesnohistorycznego oraz rozmaite luźne znaleziska z tegoż czasu. Na szczególną uwagę zasługują tu przedmioty, wykopane w Pałowicach, w pow. poznańskim zachodnim, a składające się z znacznej ilości ułamków naczyń z różnorodnymi ornamentami (najczęściej z linią falistą) i znakami fabrycznymi na dnach, dalej z całego szeregu wyrobów kościanych i rogowych (szydła, igły, rylce itd.), noża żelaznego i przęślika. Z innych zabytków wymieniamy tu łyżwę kościaną, znalezioną w Gnieźnie, i grzebyk kościany, wykopany w Zrazimiu, w pow. żnińskim.

Gablota 22.

Dalsze wykopaliska z grodzisk wczesnohistorycznych oraz szereg luźnych znalezisk z tegoż czasu. Do najciekawszych należą okazy ceramiki z ornamentyką rytą i stemplową z okopu w Dakowach Mokrych, w pow. grodzkim, kawałki polepy ceglastej koloru z grodziska w Kuszkow-

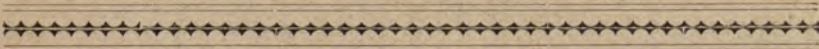
w a c h, w pow. kościańskim, z wyraźnemi odciskami słomy i trawy, z którą zmieszana była glina, użyta na polepę, 2 jajka z polewanej gliny (zielone z żółtymi ozdobami), znalezione w C z a c z u, w pow. śmigielskim, o znaczeniu zapewne obrzędowym, toporek z rogu jeleniego, z czworbocznym otworem dla trzonka, znaleziony w W ł o s z a k o w i c a c h, w pow. wschowskim, oraz kolekcja przęślików wczesnohistorycznych z rozmaitych miejscowości wielkopolskich, przedewszystkiem jednak z Kujaw.

Szafa XXXV.

Zawiera okazy ceramiki wczesnohistorycznej (grodziskowej). M. i. widzimy tu górną część ogromnego naczynia, zdobionego linją falistą, oraz trzy gliniane ciężarki od warsztatu tkackiego, znalezione w W a l i s z e w i e, w pow. iarocińskim (*na półce górnej*), naczynie toczone na kole, o dwóch uchach, wykopane w P s a r s k i e m, w pow. szamotulskim (*na półce środkowej*), oryginalne naczynie podwójniestożkowate z O b j e z i e r z a, w pow. obornickim, wałę szerokootworową z P a w ł o w i c, w pow. poznańskim zachodnim, oraz duży kawał polepy, znaleziony w I n o w r o c ł a w i u (*na półce dolnej*). Obok szafy — na słupku — mieści się smukłe naczynie, toczone starannie na kole, pochodzące z W s z e d z i n a, w pow. mogileńskim.

Szafa XXXVI.

Mieści się tu skromny zawiązek zbioru antropologicznego, mianowicie czaszki i inne szczątki kostne z kilku cmentarzysk przedhistorycznych wielkopolskich. M. i. znajduje się tu materiał kostny z grobów neolitycznych, odkrytych w R z e s z y n k u, w pow. strzelińskim, dalej czaszka wykopana w O s t r o w i e n. Gopłem, w pow. strzelińskim, opodal od znajdującego tamże skarbu brązowego, kilka czaszek i innych kości z cmen-

marzyska z epoki rzymskiej w S z e ł ą g u, w pow. poznańskim, oraz kilkanaście czaszek z cmentarzysk tzw. rządowych okresu wczesnohistorycznego.

Trzy szafy następne, opatrzone numerami XXXVII — XXXIX, zawierają zbiory zasłużonego zbieracza starożytności, śp. adw. Władysława Jażdżewskiego, oddane nam po jego śmierci (w r. 1895) w depozyt. Stanowiąc pewną całość dla siebie, są one ułożone z osobna w porządku chronologicznym.

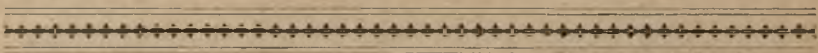
Zbiory Władysława Jażdżewskiego.

Szafa XXXVII.

Na półce górnej widzimy tu zbiór młotków i siekierk kamiennych, półkę środkową i dolną zajmują — naszyte na tablicach — skarby, luźne znaleziska i zabytki grobowe z epoki brązowej i początku żelaznej. Na szczególną uwagę zasługują tu: skarb z I okresu brązowego, znaleziony w P i o t r k o w i c a c h, w pow. kościańskim, para sztyletów, trzy bransolety, szczytce, igły i szpile z cmentarzyska (najprawdopodobniej szkieletowego) z II okr. br., odkrytego w K u n o w i e, w pow. śremskim, trzy pogięte bransolety spiralne z złotego drutu z pow. śremskiego, czarka brązowa miniaturowa z S o b i e j u c h, w pow. żnińskim, szczątki naczyń malowanych i przedmioty brązowe z cmentarzyska halszackiego w G o r s z e w i c a c h, w pow. szamotulskim (*wszystko na półce środkowej*), wreszcie skarb z tegoż okresu, halszackiego, składający się z 3 naszyjników brązowych oraz wiadra gęsto żebrowanego z ruchomym kabłąkiem, pochodzący z K l u c z e w a, w pow. szamotulskim (*na półce dolnej*).

Szafa XXXVIII.

Mieści się tu ceramika, pochodząca przedewszystkiem z cmentarzysk naszych typu „łużyckiego“; do najciekawszych

okazów należą dwa przysadziste dzbanki z Chobienic, w pow. babimojskim, z III okr. brązowego (*półka górna na lewo*), misa ozdobna z Sulmierzyc, w pow. odolanowskim (*tamże, na prawo*), puchar doniczkowy z szeregiem dziurek poniżej brzegu, oraz duży puchar moździeżowaty, oba niestety niewiadomego bliżej pochodzenia (*na półce dolnej*). Dalej widzimy tu kilka naczyń z cmentarzyska z epoką rzymskiej, odkrytego w Kwiatkowie, w pow. kolskim, w Królestwie (*na półce górnej*) oraz kilka naczyń wczesnohistorycznych, nieznanego bliżej pochodzenia (*na półce dolnej, na prawo*).

Szafa XXXIX.

Widzimy tu nasamprzód znaleziska z grobów skrzynkowych z wczesnej epoki żelaznej, m. i. fragmenty 2 typowych dla tej kultury napierśników, znalezionych w Lusowie, w pow. poznańskim zachodnim, oraz w Imiołkach, w pow. gnieźnieńskim, dalej szpilę żelazną z odłamaną główką w kształcie tarczy, wyłożoną blachą złotą, z Lednogóry, w pow. gnieźnieńskim (*na półce górnej*). Resztę tej półki zajmują wykopaliska z epoki rzymskiej. Wyróżniają się tu dwie ostrogi brązowe z grobu szkieletowego w Szelażu pod Poznaniem, kółko brązowe o 8 szprychach i kilka paciorków szklanych z grobu ciałopalnego w tejże miejscowości, miecz jednosieczny z Kunowa, w pow. śremskim, oraz cenne znaleziska z Kwiatkowa, w pow. kolskim (w Królestwie), których dalszy ciąg widzimy na półce dolnej. Na szczególną uwagę zasługują tu fibule z bardzo szerokimi kabłąkami, szczątki dwóch grzebieni kościanych, kilka żelaznych kluczy i sprężyn od zamków oraz szereg dzióbów od tarczy (umb), przeważnie zakończonych długimi, tępemi kolcami. Z okresu wczesnohistorycznego znajdują się tu m. i. dwa skarby srebrne, wykopane w Jarocinie i w Szelażu pod Poznaniem, dalej zabytki z grobów rzędowych z Żydowa, w pow. poznańskim za-

chodnim, i Pomarzanek, w pow. wągrowieckim (kabłączki skroniowe itd.) oraz kilka skorup z mieszkań nawodnych w Czeszewie, w pow. wągrowieckim.

Na wierzchu szaf XXXVII — XXXIX znajduje się kilkanaście naczyń przedhistorycznych z rozmaitych epok.

Dalszy ciąg wykopalisk, rozmieszczonych w czarnych gablotkach (nr. 23—30) i takichże szafach (nr. XL — XLVIII) w zachodnim skrzydle budynku — to depozyt Zbigniewa Węsierskiego hr. Kwileckiego z Wróblewa, pozyskany w r. 1909. I te zbiory, w myśl życzenia ofiarodawcy, tworzą całość dla siebie i uporządkowane są — oddzielnie od reszty — w porządku chronologicznym.

Zbiory Zbigniewa Węsierskiego hr. Kwileckiego z Wróblewa.

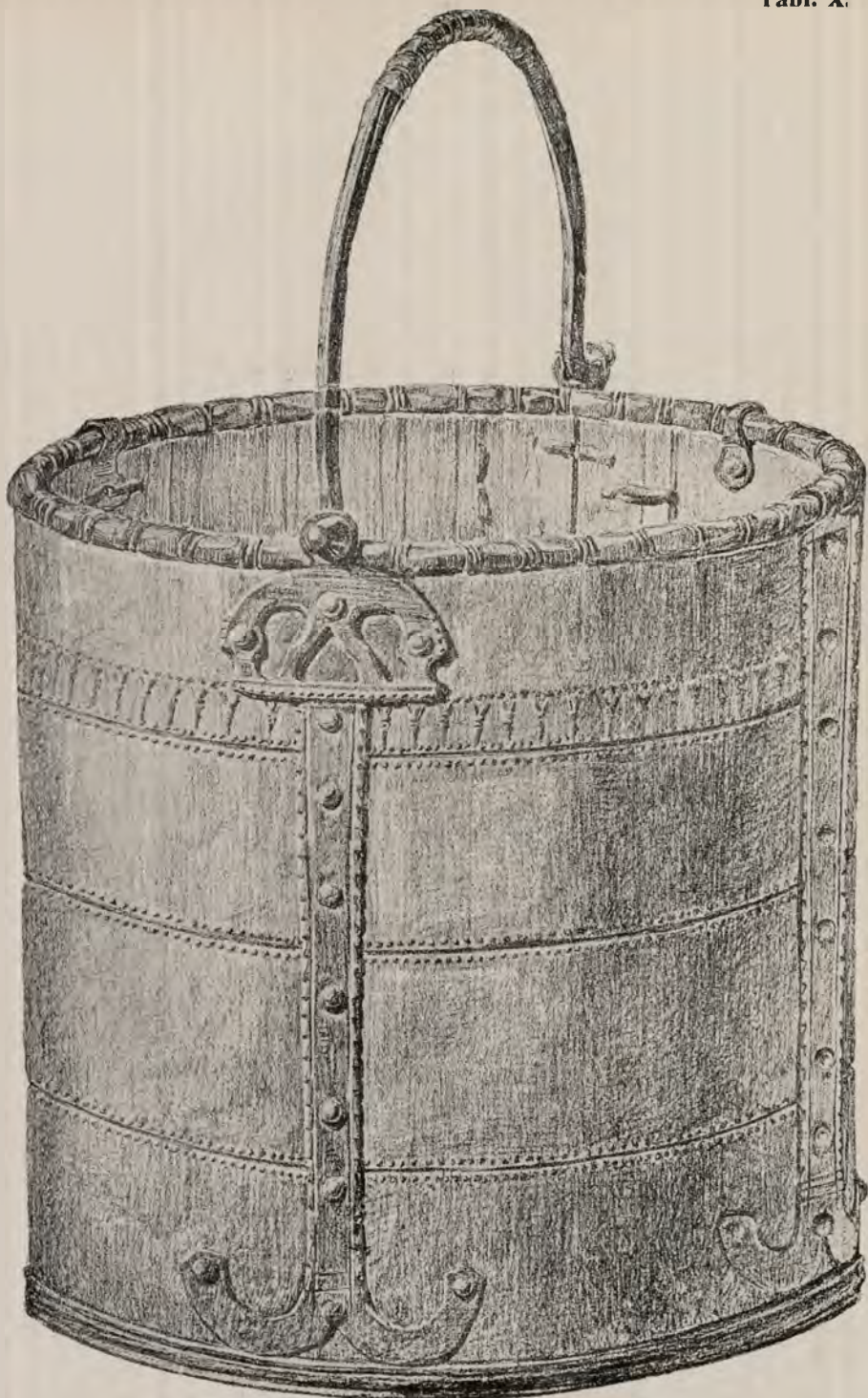
Gablota 23.

Wykopaliska z młodszego okresu kamiennego (neolitycznego). Widzimy tu nasamprzód szereg siekierokamiennych z otworami, wśród których wyróżnia się okaz czółenkowaty ze zwężonym obuchem, znaleziony w Włoszakowicach, w pow. wschowskim, siekierka rozłamana z podłużną pręgą, mającą imitować rąbek odlewniczy okazów metalowych, okaz z poprzecznym ostrzem (motyka), znaleziony w Kowalewku, w pow. obornickim, połowa buławy kamiennej z Lubiatowa, w pow. śremskim, oraz dłuto płaskie z Górsk, w pow. babimojskim, wykonane z pękniętej siekierki z otworem. Dalej znajduje się tu kilkanaście siekieroklinów kamiennych wzgl. krzemiennych o grubym obuchu, jeden okaz o ostrym obuchu (znaleziony w Kaźmierzu, w pow. szamotulskim), krzemienny grot oszczepu z Łęczeczek, w pow. międzychodzkiem, dwie piękne zdobione czarki gli-

Zabytki z emmentarzyska ciepłopalnego z epoki rzymskiej, odkrytego w Siemianicach, w pow. kempnińskim. (Zawartość grobu 4). Wszystkie przedmioty z wyjątkiem nr. 5 i 10 z żelaza (2° w. n.).

Ryc. 1 dziób tarczy (umbo), 2 imacz tarczy, 3 grot dzirytu, 4 nożyce, 5 i 10 ułamki naczynia zdobionego, 6 brzytwa, 7 nóż, 8 grot oszczepu, 9 i 11 ostrogi.

Wiadro cisowe z okuciami bronzowymi, z grobu szkieletowego z późnej epoki rzymskiej, odkrytego w Szelągu, w pow. poznańskim wschodnim. Według rekonstrukcji art.-mal. W. Gosienickiego ($\frac{1}{2}$ w. n.).

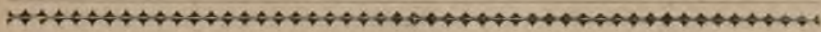
niane ze S ł u p ó w, w pow. szubińskim, oraz większa ilość drobnych narzędzi krzemienych z osad neolitycznych wielkopolskich. Wyróżniają się wśród nich znaleziska z L u b i a t ó w k a, gdzie znaleziono m. i. grocik trzoneczkowaty, będący u nas rzadkością oraz okaz z dwoma wcięciami po bokach dla lepszego umocowania w drzewcu.

Gablota 24.

Skarby i luźne znaleziska z epoki bronzowej i początku żelaznej. I. okres epoki bronzowej reprezentują tu m. i. skarby z N o w e g o d w o r u i K o k o r z y n a, w pow. kościańskim oraz z K a ż m i e r z a, w pow. szamotulskim, dalej szpila typu cypryjskiego, znaleziona najprawdopodobniej w Z a b o r o w i e, w pow. wschowskim. Z środkowej epoki bronzowej (okr. II i III) znajduje się tu kilka siekierek z brzegami, piętką i skrzydełkami, szpila czopowata z W r ó b l e w a, w pow. szamotulskim, oraz dwie szpile uszate z S z e ł a g a pod Poznaniem i z nad jeziora G o p ł a. Młodsza epokę brązową reprezentuje m. i. skarb, znaleziony w P e r k o w i e, w pow. babińskim oraz szereg luźnych znalezisk, z których wymieniamy tu tylko ciekawą siekierkę z tulejką, znalezioną w K a j e w i e, w pow. pleszewskim, u której zachowały się — jako ornament tuleji — ślady dawniejszych stadiów rozwoju tego typu, który powstał, jak wiadomo, z siekierki z piętką wzgl. skrzydlatej. Z I okresu żelaznego (halsztackiego) znajduje się tu m. i. skarb brązowy, odkryty w C h r z y p s k u, w pow. międzychodzkiem, który zawierał m. i. dwie siekierki z czworograniastą tulejką, typu bretońskiego, które dostać się mogły do nas jedynie drogą handlu i stanowią cenne świadectwo pradawnych stosunków dzielnicy naszej z zachodem.

Szafa XL.

Ceramika z kilku cmentarzysk grobów skrzynkowych, odkrytych w W r ó b l e w i e i B i n i n i e, w pow. szamotul-

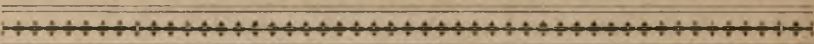
skim, w Skarbošzewie, w pow. wrzesińskim, i w Lubiatowie, w pow. śremskim. Cmentarzysko wróblewskie dostarczyło całego szeregu typów niezwykłych, np. urny z wyobrażeniem pająka, kilku naczyń kielichowatych z nóżką i owalnej misy z dwoma wylewami w jednym a przedziurawionym płatkim w drugim końcu. Dolną część szafy zajmują wykopaliska z szeregu cmentarzysk typu „łużyckiego“.

Szafa XLI.

Mieszczą się tu wykopaliska z cmentarzyska typu „łużyckiego“, odkrytego w Wróblewie, a pochodzącego z końca epoki brązowej i początku żelaznej. M. i. widzimy tu czarny czerpak z imitacją nitów (*na półce trzeciej*), dalej naczynka minjaturowe, przęślik, kilka tzw. kadzielnic oraz trzy przedmioty w kształce szpulek (*na półce czwartej*).

Gablota 25.

Ceramika i inne zabytki z cmentarzysk „łużyckich“ wielkopolskich. Znajdują się tu paciorki szklane oraz wykopaliska brązowe i żelazne z cmentarzyska wróblewskiego, (m. i. złamana fibula typu Certosa) dalej szereg oryginalnych okazów ceramiki i innych znalezisk z wielkiego cmentarzyska, odkrytego w Zakrzewie-Bieżdrowie, w pow. szamotulskim. Wśród wyrobów glinianych widzimy tu kilkanaście najrozmaitszego rodzaju grzechotek, dwa gliniane rogi do picia, kilka naczynek w kształcie butów, trzy naczynia w kształcie zwierząt oraz garnuszek z potrójnym wylotem (zapewne rodzaj lampki). Pomędzy przedmiotami metalowymi zwraca uwagę szereg brzytw brązowych (wśród nich 3 okazy z rączkami), piękny guz podwójny (tutulus) oraz rozgięta fibula brązowa w kształcie harfy. Dalej znaleziono w grobach tego cmentarzyska cały szereg wyrobów kamiennych, mianowicie siekierkę z otworem oraz dużą ilość przedmiotów kulistych, owal-

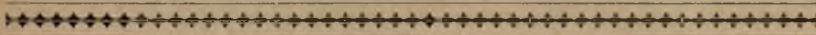
nych, krążkowatych, sześciennych i wałeczkowatych, których przeznaczenie trudno odgadnąć. Część ich służyła zapewne celom praktycznym, np. do gładzenia naczyń, inne uważa się pospolicie za symboliczne wyobrażenia potraw, mianowicie jajek, serków itd., które dawano zmarłym do grobu w miejsce potraw rzeczywistych. W tejsze gąblocie znajdują się także zabytki metalowe i paciorki szklane z cmentarzyska „Jużycykiego“ w Wróblewie, w pow. szamotulskim (m. i. fibuła bronzowa typu Certosa) oraz wykopaliska z kilku innych cmentarzysk wielkopolskich tego typu.

Gablota 26.

Zawiera dalszy ciąg znalezisk typu „Jużycykiego“. M. i. widzimy tu piękne naczynie z potrójnym wylotem z Szlachciana, w pow. średzkim, kilka naczyń malowanych z Barchlina, w pow. rawickim, oraz bogate znaleziska z cmentarzyska w Lubiatowie, w pow. śremskim. M. i. znaleziono tu czekan żelazny, szereg oszczepów, znaczna ilość szpil z łabędzią szyjką wzgl. z główką w kształcie 1 lub 2 tarcz spiralnych oraz stopiony naszyjnik z paciorków szklanych. Wreszcie znajduje się tu ozdobne naczynie, kute z blachy bronzowej, z wybijanymi z wewnątrz wypukłościami, znaleziono w Unji, w pow. wrzesińskim.

Szafy XLII—XLIII.

Mieści się tu ceramika z wspomnianego poprzednio przebogtego cmentarzyska z akrowskiego, w pow. szamotulskim, pochodzącego z końca epoki bronzowej. W szafie XLII widzimy górą nasamprzód naczynie beczułkowate i cylindryczne (*2 półki górne*), dalej znaczną ilość puharów wzgl. mis na bardzo wysokiej nieraz, pustej nóżce (*na półce trzeciej*), dołem mieszczą się naczynie miniaturowe, okazy doniczkowate,

wyroby w kształcie szpułek, czerpaczki z kończytem dnem, misa z 4 nóżkami itd.

W szafie XLIII znajdują się na półce górnej naczynia podwójniestożkowate, poniżej naczynia baniaste o cylindrycznej szyjce i 2 uchach, zdobione częściowo 4 wypukłościami na brzuścu (*półka druga i trzecia*), dalej kubki o jednym uchu. Na obu szafach znajduje się szereg większych naczyń podwójniestożkowatych oraz jajowatych o chropawej powierzchni. Dalszy ciąg ceramiki z tego cmentarzyska mieści się w szafach XLIV—XLV.

XLIV—XLV.

W szafie XLIV znajdują się górną większe naczynia bez uch, o szerokim otworze (popielnice), dołem zaś podobne przystawki. W szafie XLV widzimy na dwóch półkach górnych kilkadziesiąt naczyń beczułkowatych o 2 uchach, poniżej zaś mniejsze i większe kubki i czerpaki o 2 uchach. Wierzch obu szaf zajmują naczynia podwójniestożkowate oraz baniaste z chropowatą powierzchnią.

Gablota 27.

Zabytki z grobów skrzynkowych z wczesnej epoki żelaznej. M. i. znajduje się tu mała urna twarzowa, znaleziona w Wróblewie, w pow. szamotulskim, górna część podobnej urny z Lubiatowa, w pow. śremskim, piękna popielnica z wiekiem czapkowatym z Rusocina, w tymże powiecie, oraz oryginalny kubek cylindryczny, znaleziony w Kluczewie, w pow. szamotulskim.

Dalej znajdują się tu zabytki z jam ciepłopalnych z późnego okresu lateńskiego oraz z epoki rzymskiej. Z wykopalisk lateńskich wyszczególniamy miecz obosieczny, kilkakrotnie zgięty, oraz 11 noży żelaznych, wykopanych w Mylinie, w pow. międzychodzkiem, dalej piękną fibułę lateńską z Kaźmierza,

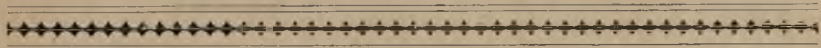
w pow. szamotulskim. Z epoki rzymskiej widzimy tu m. i. umbo (dziób tarczy), 2 oszczepy, nożyce, nóż i szczypcę z grobu wojownika, odkrytego w Barchlinie, w pow. śmigielskim.

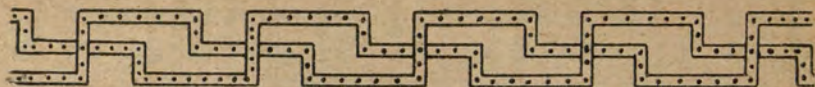
Gablota 28.

Zawiera dalszy ciąg wykopalisk z epoki rzymskiej. M. i. widzimy tu złamany miecz jednosieczny, umbo i inne zabytki, znalezione w Wołkowie, w pow. śmigielskim, masywną fibulę typu prowincjonalno-rzymskiego (z 3 guzami cebulowatymi), pochodzącą z Kaźmierza, w pow. szamotulskim, oraz cenne wykopaliska z Grunówka, w pow. leszczyńskim. Oprócz szeregu naczyń, w całości i ułamkach, częściowo pogiętych i zeszkłonych przez ogień stosu, znajduje się tu pięknie zachowana popielnica z podwójnym meandrem, miseczka, zdobiona kółkiem zębata, kilka osełek kamiennych oraz cały szereg wyrobów żelaznych. Na szczególną uwagę zasługuje tu umbo (z wysokim, tępym kolcem) wraz z imaczem, nożyce pogięte, ostroga, wisiorek wiaderkowaty i dwa oszczepy, inkrustowane srebrem. Znaki wyryte na nich miały zapewne znaczenie religijne.

Szafy XLVI—XLVIII.

Ceramika z kilku cmentarzysk wielkopolskich typu „łuzycyckiego“. Na wyszczególnienie zasługują tu: naczynko z 2 guzami po obu stronach ucha, co przypomina wyobrażenie oczu, oraz dwie gliniane pokrywy do naczyń, znalezione w Golejewku, w pow. rawickim (w szafie XLVI), dalej wykopaliska z Wierzchocina, w pow. szamotulskim, składające się z czarnego naczynia inkrustowanego, trojaczków, naczyń minjaturowych, glinianego rogu do picia oraz naczynia piętrowego z 4 parami uch (szafa XLIII). Na wierzchu tych trzech szaf znajduje się reszta ceramiki z cmentarzyska zakrzewskiego.

Gablota 29.

Zawiera wykopaliska z okresu wczesnohistorycznego z *Ostrowu* na jeziorze *lednickim*. M. i. widzimy tu próbki ceramiki z znakami fabrycznymi, dwa grzebienie oraz łyżwę kościaną, szydła i rękojeści z kości i rogu i bardzo ciekawy posążek drewniany, mający tułów ludzki a zakończony głową kozła. Poza tem wystawiono tu 10 czaszek znalezionych tam szkieletów ludzkich.

Gablota 30.

Zabytki wczesnohistoryczne z grobów szkieletowych, grodzisk i osad nieobwarowanych. Z grobów pochodzi kilkanaście kabłączków skroniowych, znalezionych w *Szelażu* pod *Poznaniem* i w okolicy *Dolska*, w pow. *śremskim*. Poza tem znajdują się tu ozdoby srebrne i ułamki srebra, wykopane w *Gorzuchowie*, w pow. *gnieźnieńskim*, oryginalne naczynie móździerzowate, zdobione na zewnątrz linją falistą, wewnątrz zaś punktami (znalezione w *Wróblewie*, w pow. *szamotulskim*), wykopaliska z grodzisk w *Żakowie*, w pow. *leszczyńskim*, *Nieparcie*, w pow. *gostyńskim* i *Orzeszkowie*, w pow. *międzychodzkiem*. W ostatniej z tych miejscowości znaleziono m. i. czekan i misę żelazną.

Zbiory Turnów.

Szafy XLIX—L.

Mieści się tu zbiór wykopalisk, zdeponowanych przez pp. *Hipolita* i *Stanisława Turnów*, a pochodzących przeważnie z obszaru majątności *objezierskiej*.

W szafie XLIX znajduje się m. i. naczynie neolityczne, wykopane w *Objezierzu*, w pow. *obornickim*, (*na półce górnej na prawo*), dalej siekierka krzemieniowa i dwie kamienne

z okolicy Objezierza, oraz piękny skarb z młodszej epoki brzo-
wej, znaleziony w K o w a l e w k u, w pow. obornickim, a skła-
dający się z 5 siekierok z tuleją, 2 grotów oszczepów, 2 sierpów
i 5 guzów brzożowych (*na półce środkowej*). Dalej widzimy
tu kilkadziesiąt naczyń i znaczną ilość wyrobów brzożowych
z ementarżysk „łużyckich”, odkrytych w K o w a l e w k u
i O b j e z i e r z u, w pow. obornickim.

W szafie L znajduje się reszta wykopalisk z tych emen-
tarżysk.

Gablota 31.

Zbiór wykopalisk greckich i rżymskich. Większość stanowią
wykopaliska z Herkulanum, składające się z naczyń brzożowych
(misa, dzban i czerpak), glinianych lampek (na jednej z nich
stempel fabrykanta: COTNI) oraz rozmaitych drobnych na-
rzędzi i ozdób. M. i. widzimy tu łyżkę z ozdobnym trzonkiem,
sprzączki, szczypce, dzwonki, rylec, maski terakotowe, kamien-
ną formę odlewniczą i naczynko alabastrowe. Znajdują się
tu także zabytki starsze pochodzenia włoskiego (np. fibula
późnohalsztacka, czółenkowata, z długą, prostą nóżką) oraz
greckiego, mianowicie naczynia stylu czarnofigurowego.

Szafa LI.

Znajdują się tu fragmenty fresków oraz posążki terakotowe
z Herkulanum, dalej szczątek naczynia greckiego z rysunkiem
Erosa.

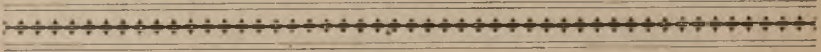
Szafa LII.

Zawiera wykopaliska przedhistoryczne z epoki brzożowej
i żelaznej z poza granic Wielkopolski. Oprócz kilku naczyń
znajduje się tu m. i. część skarbu brzożowego, z II okresu
epoki brzożowej, znaleźonego w S t e i k o w e j, w pow. liskim
(w Galicji), dalej 2 fibule rżymskie w kształcie ptaków z W i e l-

kiego Ostróżka na Wołyniu, wreszcie wykopaliska z epoki rzymskiej z Ciążenia, w Królestwie Polskiem, oraz z okolicy Smorgoni na Litwie (*na półce drugiej i trzeciej*). Poniżej znajduje się naczynie importowane rzymskie w kształcie 2 głów ludzkich, znalezione w Topolnie, w pow. świeckim (Prusy Król.) oraz mały zbiorek starożytności egipskich (skarabeusze, posążki bóstw itd.).

Po prawej ręce, w zagłębieniu, którego obramienie tworzą oddrzwia renesansowe z piaskowca z datą 1536, pochodzące z jednego z dawnych domów poznańskich, mieści się łódź przedhistoryczna, wydobyta z Warty a wykonana z jednego kawałka drzewa. Obok umieszczono prowizorycznie okazałą rzeźbę w marmurze zmarłego niedawno artysty-rzeźbiarza Franciszka Flauma pt. Wizja.

SPIS RZECZY:

	Str.
Przedmowa	3
Z dziejów muzeum i działu przedhistorycznego	5
Zbiory przedhistoryczne Tow. Przyj. Nauk	9
Epoka kamienna	10
Epoka bronzowa	22
Epoka żelazna	32
Zbiory Władysława Jażdżewskiego	54
Zbiory Zbigniewa Węsierskiego hr. Kwileckiego z Wró- blewa	56
Zbiory Turnów	62
Wykopaliska greckie i rzymskie	63

INSTYTUT
BADAŃ LITERACKICH-PAN
BIBLIOTEKA
00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72
Tel. 26-68-63

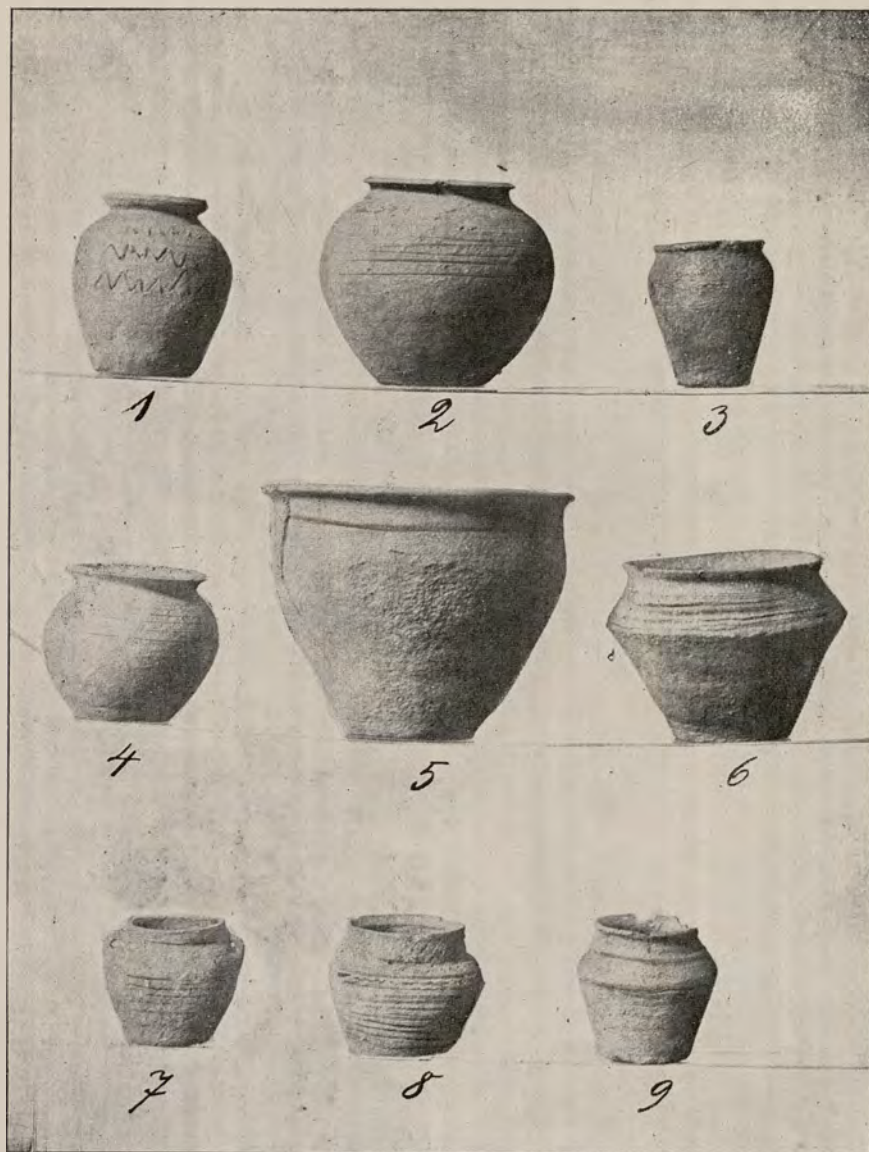
ZAUWAŻONE OMYŁKI DRUKU:

Na str. 3 w przedostatnim wierszu od dołu zamiast 3 maja powinno być: 5 *stycznia*.

Na str. 6 w. 8 od dołu zam. Wiktorji czytaj Wiktorji.

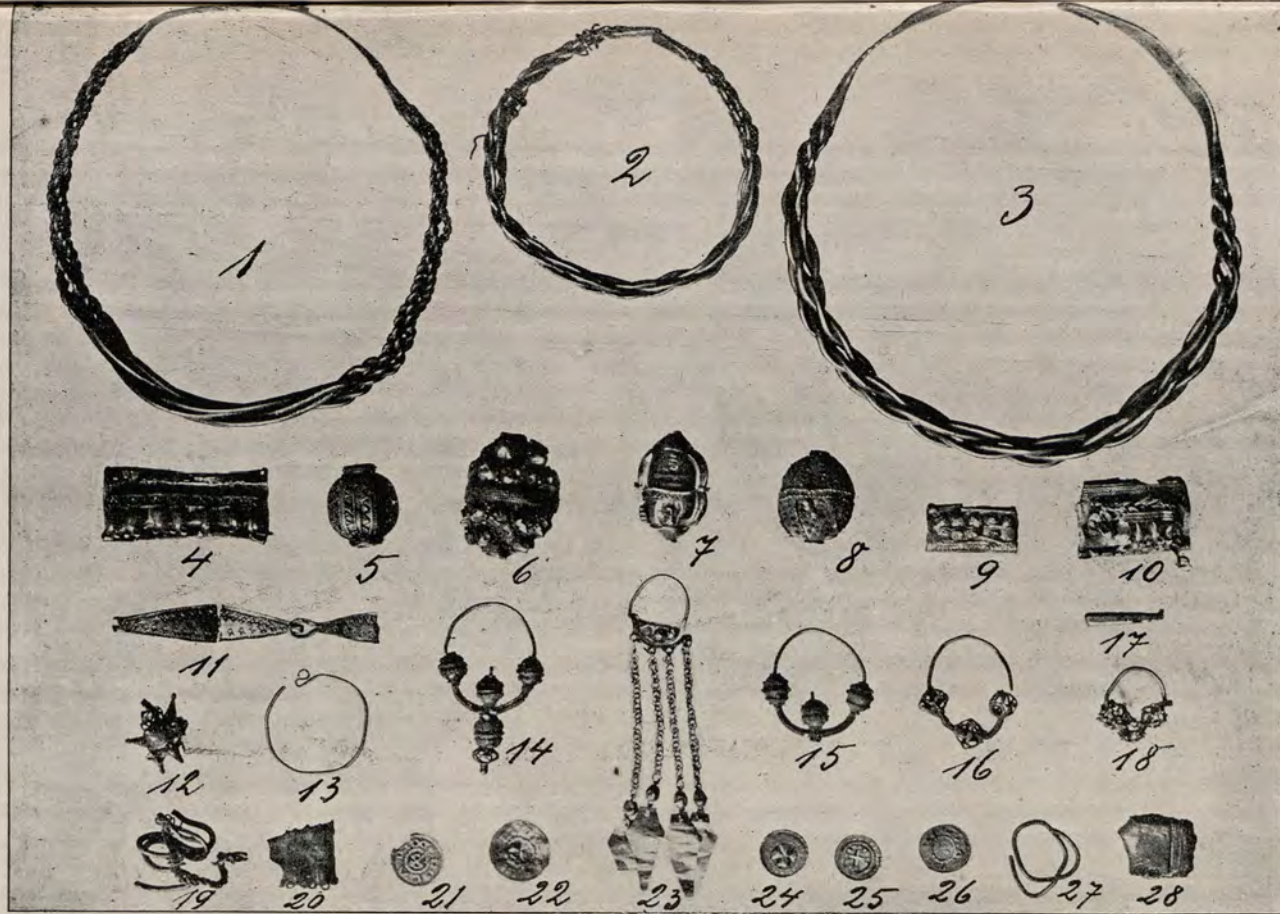
Na str. 16 w. 16 od góry zam. skrzynkowych czytaj skrzynkowym.

Naczynia gliniane z okresu grodziskowego (wczesnohistorycznego) ¹/₀ w. n.
 Ryc. 1 z Wielkopolski, 2 i 4 z Kłecka, w pow. gnieźnieńskim, 3 z Kraplewa, w pow. poznańskim zachodnim, 5 z Pawłowic, w tymże pow., 6 z Objezierza, w pow. obornickim, 7 z Psarskiego, w pow. szamotulskim, 8 ze Żnina, 9 z Objezierza, w pow. obornickim.

Tabl. XII.

Wybór ozdób i innych przedmiotów ze skarbów srebrnych z okresu wczesnohistorycznego. ^{4/9} w. n.
 Ryc. 1 i 3 naszyjniki, 2 bransoleta, 4, 9 i 10 ogniwa naszyjnika, 5–8 paciorki, 11 klamra, 12, 19 i 20 ułamki popsu-
 tych ozdób, 13 kabłączek skroniowy, 14–16 i 18 zausznice, 17 ułamek sztabki srebrnej, 21–22 i 24–26 monety polskie
 i obce z początku XI w., 23 zausznica z wisiorkami, 27 drut pogięty, 28 kawałek surowego srebra z nacięciami.
 Ryc. 1–2, 8, 12–16, 18–20 i 27 z Psar, w pow. ostrowskim, 3 z Gwiazdowa, w pow. poznańskim wschodnim, 4–7,
 9–11 i 23 z Wielonka, w pow. szamotulskim, 17 z pow. szamotulskiego, 21–22 i 24–26 z Grójca, w pow. konińskim
 (Król. Pol.), 28 z Dzierżnicy, w pow. średzkim.

OGŁOSZENIA

DO

PRZEWODNIKA Pó ZBIORACH
PRZEDHISTORYCZNYCH

MUZEUUM IM. MIELŻYŃSKICH.

*Umysł i nerwy
orzeźwia i podnieca*
dobry papieros, natomiast zły osłabia siłę nerwów a
umysł pozbawia świeżości. Zatem palić należy tylko

**Doktorskie
M. Droste**
do których wyrobu służy wyłącznie
mieszanka, przygotowana umiejętnie
z najszlachetniejszych tytoni tureckich

10 sztuk 10 fen.
ściśle higieniczne!

Fabryka papierosów antykruslowy
Dubec M. Droste, Poznań

**Jakość papierosów
DUBEC M. DROSTE**
co do szlachetności
wykwintnej woni
i zdrowotności
niedościgłej
dosięga
wyżyny.

Zakłady Miarki w Mikołowie

nowocześnie urządzone, wykonują

wszelkie prace drukarskie i introligatorskie

pod kierownictwem pierwszorzędnych sił zawodowych.

Księgarnia nakładowa — Księgarnia wysyłkowa

Katalogi, kosztorysy, obliczenia bezpłatnie.

K. Miarka spółka wydawnicza w Mikołowie (Nikolai O/S.

BANK

Brzeski & Załuski

Towarzystwo Komandytowe

w Poznaniu

Bazar — ulica Nowa 7/8

poleca się

w załatwianiu wszelkich

w zakres bankierstwa

wchodzących transakcji

Adres telegr.: **Bankkomandite.**

Telefon 3304

Brylanty,
wykwintną biżuterję,
znakomite zegarki i zegary

poleca

W. SCHULTZ

W POZNANIU

Tel. 1484.

NOWA 8, W BAZARZE.

Zat. 1873 r.

Centralna Drogerja

J. Czepczyński,

Poznań.

Skład detaliczny: Stary Rynek 8.

Telefon 3324.

Magazyny hurtowe: ul. Południowa 3.

Telefon 3238.

4

BANK

Przemysłowców

Spółka zapisana z ograniczoną poręką
Poznań, Stary Rynek 73/74

Kasa depozytowa w Westfalji Kasa depozytowa w Nadrenji
Gelsenkirchen **Oberhausen**
ul. Vohwinkelstr. 12. ul. Königstr. 26.

Zalążwia z członkami wszelkie czynności bankowe:

Pośredniczy w zakupie i sprzedaży papierów wartościowych.

Udziela pożyczek wekslowych oraz dyskontuje prima weksle na dogodnych warunkach.

Wynajmuje schowki w ogniotrwałym stalowym skarbcu za przystępną cenę.

Wymienia kupony i zagraniczne pieniądze.

Przyjmuje wkłady na korzystnych warunkach procentowych, zakłada konta czekowe.

Własny kapitał wynosił 1. kwietnia 1918 r.:

10 milionów 955 tysięcy marek.

M. Niemierkiewicz

księgarnia i skład nut w Poznaniu

poleca:

Album zabytków przedhistorycznych W. Księstwa Poznańskiego Tom I-II i III w oprawie po 20,-; tom IV w oprawie	12,-
Biblioteka Wielkopolska. Monografie ilustrowane w zakresie kultury i sztuki w Wielkopolsce. Tom I. Dr. N. Pajz- derski, Ratusz Poznański, z 17 ilustracjami	2,50
Tom II. i III. J. Kostrzewski, Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, z 557 rycinami w tekście i na 8 ta- blicach	5,-
Chwalewik F. Zbiory Polskie. Archiwa, biblioteki, muzea itd. w ojczyźnie i na obczyźnie, w układzie alfabetycznym	6,-
Czubyński Dr. A. Mit Kruszwicki	5,-
Encyklopedia Polska. Wydawnictwo Akademii Umiejętności: Tomu IV. cz. 2-ga Początki kultury słowiańskiej	7,-
Janusz B., Człowiek przedhistoryczny. Dzieje kultury przed- historycznej Europy, z licznymi rysunkami	2,80
Karłowski J., O człowieku pierwotnym	3,40
Kaufmann Miecz. Dr. O pochodzeniu gatunków (Teoria Dar- wina), z licznymi rysunkami	-55
Kostrzewski Dr. J., Mitologia czy... mistyfikacja? Polemika z Drem Czubyńskim o t. zw. „Mit Kruszwicki”	-80
Łoś J., Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543	12,-
Marett R. R., Antropologia, w przekładzie L. Krzywickiego, w oprawie	3,60
Minkiewicz R., Pochodzenie człowieka	-35
Pechel O., Nauka o ludach (Etnologia)	6,-
Popławska F., Pogadanki o życiu i rozwoju ludzi przedhistorycz- nych, z licznymi rysunkami. Wydanie II.	1,40
Słownik staropolski, w 2 tomach 6,-, w oprawie	8,40
Talko Hryncewicz Prof. J., Człowiek na ziemiach naszych, z licz- nymi rysunkami i fototypjami	12,80
Tylor E. B., Antropologia. Wstęp do badań człowieka i cywi- lizacji, z licznymi rysunkami	11,60
Zabytki Wielkopolskie, 4 zeszyty ilustrowane po	3,-
Zapiski Muzealne, z wielu rycinami. Zeszyt I.	4,50

SPIS INSERENTÓW.

	Str.
Aparaty i przybory fotograficzne:	
„Camera“ (właśc. Z. Śniegocki), ul. Rycerska 37	18
Aparaty i słoiki do konserw:	
W. Janaszek, ul. Jezuicka 1	22
Banki:	
Bank Brzeski & Załuski, Tow. komand., ul. Nowa 7/8 (Bazar)	2
Bank Dyskontowy, T. z o. p., Bydgoszcz, ul. Dworcowa 2, filja w Gdańsku, ul. Długa 2, okładka	3
Bank Handlowy w Poznaniu (dawniej Bank Włościański), plac Wilhelmowski 9	8
Bank Ludowy, Inowrocław	29
Bank Przemysłowców w Poznaniu	4
Biura ogłoszeń:	
M. Skwarez, ul. Nollendorfa 31, I piętro	31
Biura rachunkowości gospodarczej i kupieckiej:	
Jan Szuman i Ska (właśc. Stanisław Marciniak) ul. Wiedeńska 10, przy placu Piotra	10

Założ. 1891.

Telefon 3640.

ST. MAŃCZAK

Poznań

ul. Berlińska nr. 7.

Fabryka wyrobów złotniczych
z zapędem elektrycznym.

Korzystne źródło zakupu wyrobów
złotniczych, brylantów, pereł i t. d.

Najstarszy i największy

zakład złotniczy w Poznaniu.

Rolnikom, odczuwającym brak nawozów,
zwraca się na to uwagę, że

w Nitraginie

mają najodpowiedniejszy nawóz azotowy,
w skutkach często przewyższający saletrę
chilijską, a znacznie od niej tańszy.

Kilkadziesiąt tysięcy rolników używa
Nitraginy rok rocznie. Wielu zapra-
wia nią wszelkie zasiewy, niektórzy
szczepią tysiące mórg. Dzięki Nitraginie
osiągnano kilka centnarów z morgi wię-
cej; u grochu, seradeli, mieszanek itd.
pomnaża Nitragina plon często kilka-
krotnie! Przy obecnych cenach nasion
użycie Nitraginy jest nieodzownem.

Tysiące świadectw polecających od znanych rolników.

Cena butelki hektarowej pod motylkowe 9,40 mk.

„ „ „ „ niemotylkowe 12,50 „

Na żądanie wysyłam obszerną ilustr. broszur-
kę, świadectwa i t. d.

Dr. St. Krzyżankiewicz

Fabryka Nitraginy

Poznań (Posen O. 1), ul. Ogrodowa 11.

==== Telefon 1237 =====

Kapitał zakładowy 5 mil. mk.

Rok założenia 1873

BANK HANDLOWY W POZNANIU

Towarzystwo akcyjne

dawniej

BANK WŁOŚCIAŃSKI

Plac Wilhelmowski nr. 9.

kupuje i sprzedaje papiery wartościowe,
otwiera rachunki bieżące i czekowe,
dyskontuje weksle, wystawia przekazy
w kraju i na zagranicę.

**Przyjmuje oszczędności płacąc $2\frac{1}{2}$ – $4\frac{0}{0}$
stosownie do wypowiedzenia.**

**Na życzenie wysyłamy przekazy do
bezpłatnego przesyłania pieniędzy.**

Żyrokonto w Banku Rzeszy.

**Czekowe konta pocztowe Wrocław nr. 2771.
Berlin nr. 39623.**

Telefonu Nr. 2012, 4052.

T. Krzyżanowski

Towarzystwo z ograniczoną poręką

— w Poznaniu —

dostarcza handłom żelaza:

żelazo sztabowe,
blachy żelazne,
gwoździe, łańcuchy,
towary lane,
piece żelazne,
rury do piecy,
naczynia emaljowane
oraz wszelkie towary
żelazne i stalowe.

Na życzenie katalogi i oferty
natychmiast.

Brylanty i biżuterje:

S. Klupieć, ul. Rycerska 39	13
St. Mańczak, ul. Berlińska 7	6
W. Schultz, ul. Nowa 8	3

Centralne odkurzenie:

Stanisław Domagalski, inżynier, ul. Bismarka 8/9	31
„Elektrotechnik“, T. z. o. p., główny kierownik F. Biskupski, inżynier cywilny, św. Marcin 62, obok „Vesty“	11

Drogerje:

Centralna Drogerja J. Czepeczyński, Stary Rynek 8, maga- zyny hurtowe, ul. Południowa 3	3
--	---

Rok założenia 1901.**Jan Szuman i S^{ka}.****Biuro rachunkowości gospodarczej i kupieckiej**

zakłada, prowadzi i kontroluje ksiązkowość

gospodarczą.**Złatwia wszelkie sprawy podatkowe.**Wykonuje wszelkie prace w zakresie ksiązkowości gospodar-
czej i kupieckiej wchodzące.**Wydawnictwo rejestrów i ksiąg gospodarczych**

w przeszło 350 odmianach najnowszego nakładu.

Stanisław Marciniakkupiec dypl., egzaminowany rzeczoznawca
i rewizor ksiąg.

Telefon 3667.

Konto czekowe: Breslau 3933.

**Poznań, ul. Wiedeńska 10,
przy placu Piotra.**

Przyst. tramwaj. ku Wildzie i ku Bramie Dębińskiej nr. 2, 8 i 3.

**Specjalne przedsiębiorstwo instalacji elektrycznej
wszelkiego rodzaju**

Elektrotechnik
G. m. b. H.
→ **Telefon №3108**

Adres dla telegramów:
ELEKTROTECHNIK POSEN.

Kierownik:
F. Biskupski,
inżynier cywilny,

akredyt. rewizor i rzeczoznawca tow. prow. ogniowego
na gromochrony, nadmistrzy cechu przym. ślusarzy,
elektrotechników, mechaników i t. p., przewodniczący
komisji egzaminacyjnej p. p.

Poznań O. 1, św. Marcin 62, obok „Vesty“.

Zakładamy:

Alarmy – Dzwonki – Wodowskazy – Gromo-
chrony – Odźwiernie – Telefony – Zegary
perpetualne – Oświetlenia – Rejestratory –
Przenoszenie siły i t. p.

Dostarczamy:

Aparaty – Machiny – Przybory – Kinkiety itp.

Wykonujemy:

Projekty – Rysunki – Badania – Rewizje –
Rzeczoznawstwa.

Załatwiamy:

Naprawy – Zmiany – Przeróbki
spiesznie i tanio a sumiennie.

Drukarnia i Księgarnia św. Wojciecha

w Poznaniu, św. Marcin 69

poleca:

Adamski J. St. X. T. J. Nieśmiertelność duszy ludzkiej w świetle rozumu. Cena 1 mk.

Adamski J. St. X. T. J. Patriotyzm. Nasze względem Ojczyzny powinności. Cena 1,40 mk.

Cieplucha Z. X. O istocie religji. Cena 1 mk.

Cieszyński N. X. Wojna o państwo kościelne w r. 1860. Udział Polaków z uwzględnieniem niedrukowanych pamiątek I. Jezerskiego. Szkic historyczny. Z 4-ma ilustracjami. Cena 1,50 mk.

Jeske-Choiński, Teodor. Psychologja renesansu włoskiego. Cena 1,20 mk.

Szydelski Ks. Dr. Religja a wychowanie i szkoła. Cena 1,80 mk.

Wachowiak St. Dr. Odczyty ekonomiczne. Cena 1,50 mk.

Wierzbliński Maciej R. Ludwik Mierosławski. Portret. Cena 1,20 mk.

Dr. ROMAN MAY

Chemiczna fabryka

POZNAŃ,

PLAC WILHELMOWSKI 18.

Telefonu nr. 3036 i 2250.

S. Klupieć

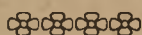
Poznań, ulica Rycerska nr. 39

Tel. nr. 1085.

SKŁAD

wszelkiej biżuterji oraz
zegarów i zegarków.

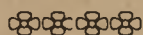

Warsztat reparacyjny
i fabryka wyrobów złotniczych.

SPECJALNOŚĆ:

Przedmioty o precyzyjnej
mechanice.

Zegary elektryczne.

Drukarnie:

Edward Kręglewski, ul. św. Marcina 27 25

Fabryki maszyn i narzędzi rolniczych:

H. Cegielski, Tow. akc., fabryka i główne kantory: Główna pod Poznaniem, wystawa maszyn i kantor: Poznań, ul. Wilhelmowska 5 16

Fabryki papierosów:Dubee M. Droste 1
„Patria“ (Ganowicz i Wlekiński), Tow. Akc. okładka 4**Fabryki wódek i likierów:**

B. Kasprowicz, Gniezno 19

Fortepiany i pianina:

Dankowski & Co., ul. Wilhelmowska 20 30

Galanterja:

L. Pluciński, ul. Rycerska 36 17

Gorzelnie:

B. Kasprowicz, Gniezno 19

Gramofony i płyty:

„Camera“, ul. Rycerska 37 18

„ATELIER REMBRANDT“

właśc. S. Dobska.

Zakład artystycznej
fotografji w Poznaniu

przy ulicy Berlińskiej nr. 4. Tel. nr. 5430.

OSTOJA

POLECA SWE WYDAWNICTWA:

Jan Kasproicz: Sita — indyjski hymn miłości. ●●●●●●●●●●●●●●

Teodor Tyc: Facecje z dawnej Polski. ●

Adolf Nowaczyński: Pułaski w Ameryce — dramat w 5 aktach. ●●●●●●●●

Wiktor Gomulicki: Pamiątki Kościuszkowskie. ●●●●●●●●●●●●●●

Władysław Reymont: Przysięga — nowele.

Tadeusz Żuk - Skarszewski: Pustka — Opowieść na tle Kartaginy współcz.

Tadeusz Konczyński: Raj odzyskany. ●

Włodzimierz Perzyński: Opowieści niezwykłe, z rysunkami J. Wronieckiego.

Ks. Szydelski: Kult ogniska domowego i przodków. ●●●●●●●●●●●●●●

Bernard Chrzanowski: Z wybrzeża i o wybrzeżu. ●●●●●●●●●●●●●●

Marjan Szyjkowski: Zarys rozwoju piśmiennictwa polskiego. ●●●●●●●●

W NAJBLIŻSZYCH DNIACH UKAZĄ SIĘ:

W przededniu nowych zadań — Zbiór prac ekonomicznych ●●●●●●●●●●

Adolf Nowaczyński: Szkice literackie.

W PRZYGOTOWANIU POMIĘDZY INNEMI:

St. Przybyszewski: Szlakiem duszy polskiej — drugi nakład. ●●●●●

Wacław Berent: Opowieść Rybaltą.

SKŁAD GŁÓWNY NA KRÓL. POLSKIE W WARSZAWIE GEBETHNER I WOLFF.

SKŁAD GŁÓWNY NA GALICJĘ W KRAKOWIE GEBETHNER I SPÓŁKA.

H. Cegielski, Tow. akc. w Poznaniu

poleca wszelkie maszyny i narzędzia
rolnicze w najlepszym wykonaniu.

FABRYKA I GŁÓWNE KANTORY:

Główna pod Poznaniem

Telef. Poznań 4311.

WYSTAWA MASZYN I KANTOR:

Poznań, ulica Wilhelmowska 5.

Telef. 2929.

„Rolnik“ w Pleszewie

Towarzystwo

zakupu i sprzedaży

zboża oraz paszy

wszelkiego rodzaju.

L. Pluciński

POZNAŃ, ul. Rycerska 36

dawniej **św. Marcin 52/53.**

Tel. 1060.

Założ. 1875.

Fabryka i skład wyrobów siodlarskich.

Wszelkie artykuły
do podróży,
jazdy konnej
i powozowej
Galanterja.

Tylko w znanem doborowem
:: i wytwornem wykonaniu. ::

Wyroby na dotychczasowo obesłanych wy-
stawach odznaczone najwyższymi nagrodami.

Hurtownie win:

B. Kasprowicz, Gniezno 19

Instalacje elektryczne:

Stanisław Domagański, inżynier, ul. Bismarka 8/9 31

„Elektrotechnik“, główny kierownik F. Biskupski, inżynier
cywilny, św. Marcin 62, obok „Vesty“ 11

Jubilerzy:

S. Klupieć, ul. Rycerska 39 13

St. Mańczak, ul. Berlińska 7. 6

W. Schultz, ul. Nowa 8 3

Kasy pożyczkowe:

Kasa Pożyczkowa, Gniezno 24

Kasa Pożyczkowa, Ostrów 28

Kobierce:

Spółka Stolarska, T. z. o. p., ul. Jezuicka 5, obok Fary 21

Księgarnie i składy nut:

Drukarnia i Księgarnia św. Wojciecha, ul. św. Marcina 69 12

M. Niemierkiewicz, plac Wilhelmowski 3 5

„CAMERA“**PIERWSZY SPECJALNY SKŁAD**

APARATÓW I PRZYBORÓW FOTOGRAFICZNYCH,
GRAMOFONÓW I PŁYT. LATARNIE PROJEKCYJ-
NE, GRAMOFONY, PATEFONY.

LORNETKI, BAROMETRY I TERMOMETRY,
PŁYTY WE WIELKIM WYBORZE. LAMPKI
ELEKTRYCZNE, ZAPALACZE KIESZONKOWE.

Z. ŚNIEGOCKI**POZNAŃ :: :: RYCERSKA 37.**

:: :: TELEFON 2359. :: ::

B. Kasprowicz ***w Gnieźnie***

Fabryka -- Gorzelnia
Wytłocznia
Hurtownia win

Stodkie wina czerwone i żółte.
Wina węgierskie stare, samorodne.
Wina Bordeaux
Wina burgundzkie.
Czerwone wina hiszpańskie.
Wina mozelskie, reńskie, heskie.

Koniaki.

== Starki == Wódki == Likiery ==
==== Ukropki ==== Owocniki ====
Soki == Syropy == Rumy == Araki
Ocet winny.

„ROLNIK”
w Gnieźnie

kupuje
zboża wszelkiego rodzaju

Na paszę poleca:

Kuch siemienny,
kuch słonecznikowy,
kuch rzepiowy,
mąkę bawełnianą 48/60%
śrut jęczmienny,
groch śrutowany,
ospę żytnią i pszenną.

SPÓŁKA STOLARSKA

Tischler Rohstoff- & Absatzverein

e. G. m. b. H.

✻ **Meble** ✻

Kanapy ✻ Dywany

Poznań, Jezuicka 5 obok Fary.

R. S. ULATOWSKI

FOTOGRAF

POZNAŃ

PLAC WILHELMOWSKI 17.

OBOK DOMU PRZEMYSŁOWEGO

TELEFON 5316

LIFT

NAGRODY:

BYDGOSZCZ 1910 MEDAL ZŁOTY
 BERLIN 1911 MEDAL ZŁOTY
 KOŚCIERZYNA 1911 MEDAL ZŁOTY
 TORUŃ 1913 MEDAL ZŁOTY
 WARSZAWA 1913: I-SZA NAGRODA KONKURSOWA.

Księgi kontowe i zeszyty:

Edward Kręglewski (fabryka), ul. św. Marcina 27 25

Lampki elektryczne i zapalacze kieszonkowe:

„Camera“, ul. Rycerska 37 18

Lampy, serwisy, wazony itd.

W. Janaszek, ul. Jezuicka 1 22

Latarnie projekcyjne i przezrocza:

„Camera“, ul. Rycerska 37 18

Materiały instalacyjne:

Stanisław Domagalski, inżynier, ul. Bismarka 8/9 31

Meble:

Dankowski & Co., ul. Wilhelmowska 20 29

Spółka Stolarska, T. z. o. p., ul. Jezuicka 5, obok Fary 21

Motory:

Stanisław Domagalski, inżynier, ul. Bismarka 8/9 31

Nawozy sztuczne:Dr. Roman May (chemiczna fabryka), plac Wilhelmowski 18
(Dom Przemysłowy) 12**W. Janaszek, Poznań ul. Jezuicka 1**

**Szko, kryształy.
Porcelana, fajans.
Lampy.
Sprzęty
kuchenne.**

Porcelanowe serwi-
sy stołowe i serwisy
do kawy.

Serwisy do owoców
i do ciast.

Wazony do kwiatów.
Garnitury
umywalkowe.

Łóżka żelazne i umywalki. :-: Specjalność: Wyprawy.

Telefon 1303

Założ. 1896.

„Nitragina“:

Dr. St. Krzyżankiewicz (fabryka), ul. Ogrodowa 11 . . . 7

Papierosy i cygara:

J. Wlekiński, ul. Wilhelmowska 10, nar. ul. Nowej (Bazar) 24

Peřfumerje:

Centralna Drogerja J. Czepezyński, Stary Rynek 8 . . . 3

Porcelana, szkło, kryształy itd.:

W. Janaszek, ul. Jezuicka 1 22

Przedmioty domowe i kuchenne:

W. Janaszek, ul. Jezuicka 1 22

Przedmioty o precyzyjnej mechanice:

S. Klupieć, ul. Rycerska 39 13

Przybory krawieckie i dla szwaczek:

E. Mikołajczak (właśc. Jan Mikołajczak), ul. Jezuicka 12 24

Spółki wydawnicze:

K. Miarka, Spółka z o . p., Mikołów (Nicolai O/S.) . . . 2

Ostoja, pl. Wilhelmowski 17, tylny dom, II piętro . . . 15

Bazar Poznański

Tow. Akc. Poznań

Wina :: Likwory

Specjalność: Czerwone wina bordoskie
i burgundzkie. ❁ ❁ ❁

Żyrokonto w Banku Związku
Spółek Zarobkowych w Poznaniu

KASA POŻYCZKOWA

w Gnieźnie

eingetragene Genossenschaft mit beschr. Haftpflicht
przyjmuje depozyty, dyskontuje weksle
i udziela pożyczek pod dogodnymi wa-
runkami.

Telefonu nr. 272.

Pocztowe konto czekowe w Gdańsku Nr. 404.

Żyrokonto w Banku Rzeszy.

Hamburskie i Bremeńskie Cygara
w wyborowych gatunkach, jasne kolory,
również

Papierosy

renomowanych fabryk poleca w wielkim wyborze

J. Wlekliński, Poznań

(właśc. Józef Wlekliński)

Telefon 3259.

w Bazarze

Telefon 3259.

ul. Wilhelmowska 10, narożnik ul. Nowej.

E. MIKOŁAJCZAK

właśc. Jan Mikołajczak

Poznań, ulica Jezuicka 12.

Towary dla szwaczek i krawców

miano wicie:

podszewki jedwabne i wełniane, aksamity,
płótna różnego rodzaju oraz wszelkie
przybory w zakres ten wchodzące

po cenach umiarkowanych.

Edward Kreglowski
 Poznań św. Marcin 27.
 Drukarnia.
 Fabryka
 Książek Kontowych
 i zeszytów.

„ROLNIK“

Towarzystwo zakupu i sprzedaży
 we Wrześni

poleca się względem
 okolicznych ziemian.

Towarzystwa zakupu i sprzedaży zboża, paszy itd.:

„Rolnik“, Gniezno	20
„Rolnik“, Pleszew	16
„Rolnik“, Września	25

Towarzystwa zabezpieczeń:

„Vesta“ Bank wzajemnych zabezpieczeń na życie, ul. św. Marcina 61 (we własnym gmachu)	32
---	----

Towary żelazne i stalowe:

T. Krzyżanowski, T. z o. p.	9
-------------------------------------	---

Wciągi:

Stanisław Domagałski, inżynier, ul. Bismarka 8/9	31
--	----

Winda elektr. Telef. 1363.

ZŁOTY MEDAL BERLIN 1909.

ATELIER ELITE

właściciel

Br. Nogajewski

Poznań, ul Rycerska 33.

FILJA:

INOWROCŁAW,**ulica Kolejowa 5.****STAŁY SALON WYSTAWOWY**Pracownia dla nowoczesnej artystycznej fotografii,
urządzone z wszelkim komfortem.SPECJALNOŚĆ: Fotografje fragmentowe, portrety
olejne, akwarelowe i pastelowe w artystycznym
wykonaniu i pod osobistym kierownictwem.

Laboratorium do powiększeń fotografii.

Hipolit Robiński

w Poznaniu

ulica św. Marcina nr. 23.

SKŁAD WIN

zał. w r. 1832. N-ry telef. 1787 i 1987.

poleca:

Wina węgierskie

w beczkach i na szkło

Bordoskie – Burgundzkie

czerwone i białe.

Reńskie – Mozelskie

Sherry – Madeirę

Oporto – Malagę

Wina musujące

Koniaki – Likiery

francuskie i krajowe

Wina mszalne.

Wina i winiarnie:

Bazar Poznański, Tow. akc.	23
Hipolit Robiński, ul. św. Marcina 23	27

Wody mineralne:

Centralna Drogerja J. Czepezyński, Stary Rynek 8	3
--	---

Wydawnictwa rejestrów i ksiąg gospodarczych:

Jan Szuman i Ska (właśc. Stanisław Marciniak), ul. Wiedeńska 10 (przy placu Piotra)	10
---	----

Wyroby skórzane:

L. Pluciński, ul. Rycerska 36	17
-------------------------------	----

KASA POŻYCZKOWA

E. G. m. u. H.

Ostrów — Ostrowo i. Pos.

załatwia wszelkie interesy
w zakres bankierstwa wchodzące.

ATELIER RUBENS

nadworny fotograf

w Poznaniu przy pl. Wilhelmowskim 3.

Telefonu nr. 3615.

wykonuje

fotografie wszelkiego rodzaju.

Powiększenia, portrety olejne, akwarele itd

załatwia wszelkie interesy bankierskie

Pożyczki

na przystępnych i dogodnych
warunkach

Papiery wartościowe

jako pewna i korzystna
lokacja kapitałów

Wkładki i oszczędności

oprocentuje od dnia złożenia
pieniędzy po **3, 4, 4¹/₂** %

Adres: **BANK LUDOWY – INOWROCŁAW**
(Hohensalza).

Wyroby złotnicze:

S. Klupieć, ul. Rycerska 39	13
St. Mańczak (fabryka), ul. Berlińska 7	3
W. Schultz, ul. Nowa 8	3

Zakłady fotograficzne:

Atelier Elite, ul. Rycerska 33	26
Atelier Rembrandt, ul. Berlińska 4	14
Atelier Rubens, pl. Wilhelmowski 3	28
R. S. Ulatowski, pl. Wilhelmowski 17	21

Zegary i zegarki:

S. Klupieć, ul. Rycerska 39	13
W. Schultz, ul. Nowa 8	3

Zegary elektryczne:

S. Klupieć, ul. Rycerska 39	13
-----------------------------	----

Znaczny wybór. Ceny niskie.

Całkowite
urządzenia pokojowe:
 salony, pokoje stołowe,
 sypialnie, pokoje męzkie
 oraz meble różnego rodzaju.

DANKOWSKI & CO.

Poznań, ulica Wilhelmowska nr. 20
 Naprzeciwko Grand Hôtel de France.
Telefonu nr. 2091.

M. SKWARCZ * POZNAŃ

BIURO OGŁOSZEŃ

UL. NOLLENDORFA 31
I PIĘTRO

Stanisław Domagalski

inżynier

Poznań, ul. Bismarka 8-9. Telefon 3420.

Biuro techniczne

Centrale i instalacje elektryczne dla
sily i światła w pałacach i dworach.

Dzwonki i sygnały elektryczne. Telefony, gromochrony.

Skład materiałów instalacyjnych.

Centralne odkurzanie, motory gazowe,
benzynowe i spirytusowe.

Wciągi dla osób i towarów.

Założ.
w roku
1873

„Vesta“

Fundusze
gwarancyjne
i rezerwowe
przeszło
6000000 mk.

Bank wzajemnych zabezpieczeń na życie w Poznaniu

Ubezpieczenia

na życie we **wszelkich** kombinacjach z rewizją lekarską, ludowe bez rewizji lekarskiej, posagowe i na studja, dzieci, rent dożywotnich na starość.

Warunki nadzwyczaj liberalne i dogodne!

Niskie składki!

Wysokie dywidendy dla ubezpieczonych!

Urządzamy kasy pośmierne i posagowe dla towarzystw, związków, kółek rolniczych na specjalnie dogodnych warunkach.

Udzielamy pierwszomiejscowych pożyczek z amortyzacją i bez amortyzacji po niskim procencie.

Wszelkich bliższych informacji udzielają biura nasze

w Poznaniu

w Warszawie

Św. Marcin 61,

Aleje Jerozolimskie 31,

oraz

ajencje w każdym większem mieście.

**Dzielni współpracownicy zawsze znaleźć mogą
zatrudnienie.**

BANK

Dyskontowy

Towarzystwo Akcyjne
Kapitał Akcyjny mk. 1.000.000

Bydgoszcz

Gdańsk

Dworcowa 2. Tel. 813.

Długa 2. Tel. 214.

Pocztowe konto czekowe **Gdańsk 2828.**

Załatwiamy wszelkie interesy bankowe

Otwieranie rachunków bieżących

Zakup i sprzedaż papierów wartościowych

Udzielanie kredytu i finansowanie przedsiębiorstw

nkaso czeków, weksli i listów zastawnych.

Przyjmujemy wkładki na kontach czekowych lub depozyt.

po **3¹/₂** do **5⁰/₁₀₀**

Adres: DISKONTOBANK.

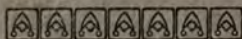

Polecamy znakomite wyroby
nasze z najprzedniejszych
mieszanek tytoni tureckich

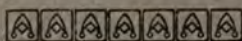
Fabryka Papierosów „PATRIA“

==== Ganowicz & Wlekiński ====

Tow. akc.
w Poznaniu

====
Telefon 3331
5686
====

F

20.612